

ροές δεν ριζώσαν, αντιθέτως. Αλλά ανακαλύπτουμε ακόμα μια φορά στα τέλη του 20ού αιώνα ότι οι νεοεισελθόντες δεν είναι διατεθειμένοι να φέγουν. Και οι συζητήσεις για την «ενσωμάτωση» και τη «δεύτερη γενιά» διαδέχονται η μια την άλλη.³³

Τελικά η γλώσσα δεν είναι ούτε γραμμική ούτε μονολιθική. Το ειδικό τεύχος του *Vingtième Siècle* («Ξένοι, μετανάστες, Γάλλοι») κρατά, είδαμε, τους δύο όρους, ενώ ένας Άγγλος ανθρωπολόγος ισχυριζόταν ότι μπορεί οι δύο όροι να έχουν πολιτική σημασιολογική απόχρωση: το «ξένος» χρησιμοποιείται περισσότερο από τη δεξιά, το «μετανάστης» από την αριστερά.³⁴ Οι κατηγορίες συνυπάρχουν και αλληλοδιασταυρώνονται, όπως και τα ισόφωνα γλωσσολογικά κύματα.

ΗΠΑ - ΠΑΛΛΙΟΙ, ΝΕΟΙ, ΤΟ MELTING POT ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΟΤΗΤΑΣ

Γιατί στη Γαλλία χρησιμοποιούνται οι όροι «ξένοι» και «μετανάστες», ενώ στις ΗΠΑ χρησιμοποιείται πιο εύκολα η λέξη *ethnic*; Η σπουδαιότητα που κατέχει πάντα η έννοια του «ξένου» στη Γαλλία έγκειται χωρίς αμφιβολία στην ιδέα της καταγωγής και του αίματος. Μπορεί να προστεθεί μια μάλλον φονεσιολογική εφημερία των γλωσσολογικών επιλογών. Ασφαλώς, ο ξένος μπορεί να έρχεται από το διάπλανο χωριό. Όμως από τη στιγμή που οι πρόσοι «μετανάστες» της γαλλικής αποικιοποίησης, οι οποίοι ήταν επαρχιώτες που «ανέβηκαν» στην πόλη, έδωσαν τη σκιά από τα τέλη του 19ου αιώνα στην εξωτερική μετανάστευση, έπρεπε να γίνει κάποια διάκριση ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο τύπους μετανάστευσης. Περιορίζοντας τον όρο «ξένος» σε έναν νομικό ορισμό, υπογραμμίζαμε ακριβώς τις διαφορετικές καταβολές των πιο πρόσφατων νεοεισελθόντων.

Αντιθέτως, στις ΗΠΑ, χώρα χωρίς αξιοσημείωτη εσωτερική μετανάστευση (όπως στην Ευρώπη), η διάκριση έπρεπε να οικοδομηθεί

33. Ph. Dewitte (επιμ.), *Immigration et intégration. L'État des savoirs*, Παρίσι, La Découverte, 1999.

34. R.D. Grillo, *Ideologies and Institutions*.

35. Εδώ γίνεται λόγος για την κλασική μορφή εσωτερικής εξέδου κατά το εθνοπολιτικό πρότυπο, με την οποία μπορεί να συγκριθεί, στον αιώνα της ΗΠΑ, μόνο ο μετανα-

ανάμεσα στους πρώτους εποίκους (*settlers*) και σε εκείνους που έφταναν στη συνέχεια, ανάμεσα στους «παλιούς» και στους «νέους», διάκριση που ανανεωνόταν με την άφιξη κάθε κύματος, κάτι που ισχύει μέχρι τις μέρες μας. Ο όρος *immigrants* μοιάζει να έχει επινοηθεί από τα τέλη του 18ου αιώνα για να αντικαταστήσει την έννοια *emigrants*.³⁶ Το σημείο αναφοράς είναι ήδη η χώρα φιλοξενίας.

Στα γαλλικά ο όρος «ξένος» έχει διπλή σημασία και αναφέρεται τόσο στην ιθαγένεια όσο και στην ετερότητα, σημασίες που αποδίδονται στα αγγλικά με δύο λέξεις. Ο όρος *foreigner* είναι η νομική έκφραση της διαφοράς, ενώ ο όρος *stranger* περιγράφει αυτόν ο οποίος «δεν είναι...» της συνοικίας, του χωριού κ.λπ. Έτσι, η έννοια της «ξενιτιάς», άρρηκτα συνδεδεμένη με τη λέξη «ξένος» στα γαλλικά, δεν αποδίδεται απολύτως με τη λέξη *foreigner* στα αγγλικά. Μόνο η σύγχρονη χρήση της λέξης *alien*, για να περιγραφούν αυτοί που είναι ταυτόχρονα «αλλότριου» και «ξένου», μπορεί να ανασυνδεθεί με τη διπλή σημασία της γαλλικής λέξης.

Melting Pot. Ο κλασικός όρος που υποτίθεται ότι για πολύ καιρό σινοποιεί τη σχέση των ΗΠΑ με τους μετανάστες τους είναι το *melting pot*. Όπως δείχνει ο Milton Gordon ήδη από το 1964, είναι ένας από τους τρεις όρους που μπορούν να περιγράψουν τη σχέση των νεοεισελθόντων με τη χώρα υιοδοχής.³⁷ Οι έννοιες *Anglo-conformity*, *melting pot* και *cultural pluralism* έχουν η καθεμιά τη δική της ιστορία, συνυπάρχοντας μερικές φορές τόσο στη νοσηρότητα του κόσμου όσο και στις κοινωνικές επιστήμες. Αντιπροσωπεύουν τρεις σημαίνουσες στιγμές στις σχέσεις μεταναστών-γγενών στις ΗΠΑ.

συνεση των μεσών προς τον Βορρά τον 20ό αιώνα. Η μεγάλη μετανάστευση προς τα δυτικά της χώρας δεν ήταν στην αρχή μετανάστευση προς τις πόλεις. Πρβλ. J. Chase, «L'élaboration de l'immigrant américain». K. Conzen, «Immigrants in Nineteenth-Century Agricultural History», στο L. Ferleger (επιμ.), *Agriculture and National Development*, Ames, Iowa State University Press, 1990.

36. J. Higham, «Immigration», στο C. Vann Woodward (επιμ.), *The Comparative Approach to American History*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1968, σ. 92-93.

37. M. Gordon, *Assimilation in American Life, the Role of Race, Religion and «Melting Pot or Cultural Pluralism*, Oxford University Press, 1964. Th. Archdeacon, *«L'approche des migrations internationales*, VI, 1990, 1, σ. 11-26.

(Σ.τ.Μ.) Οι έννοιες αυτές, που σημαίνουν, αντίστοιχα, αγγλοκοφορησιμός (συν-μόρφωση στο αγγλικό πολιτισμικό πρότυπο),

Ο όρος *Anglo-conformity*—η συμμόρφωση με ένα αγγλοσαξονικό μοντέλο κουλτούρας και κοινωνίας—υπονοεί την έννοια ενός αμερικανικού σκόμματος στο οποίο οι νεοφερμένοι οφείλουν να μοτολοιστούν προκειμένου να ενσωματωθούν. Αυτό το μοντέλο είχε οικοδομηθεί ήδη από το πρώτο μιστικό κύμα μεταναστών μετά την ίδρυση των πρώτων αποικιών και είχε σπύχο ασχικά τους νεοφερμένους, κατά τον 19ο αιώνα, Γερμανούς και Σκανδιναβούς. Όμως η ιστορία του «αυτοχθονισμού» δείχνει ότι αυτή η απαίτηση για αφομοίωση στη βάση ενός μοντέλου που υποτίθεται ότι ανήκε στους πρώτους αποίκους επανερχόταν με κάθε κατοπινό κύμα μετανάστευσης. Τα αντιμεταναστευτικά μέληματα συζητήθηκαν με εύγλωττα ονόματα όπως: Native American Movement (στις δεκαετίες 1830-1840), Know Nothing Party (δεκαετία 1850), 100% Americanism (κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου).

Ενώ ορισμένα στοιχεία της ιδέας του αγγλο-κοινοτισμού κυριαρχούν στον τρόπο σκέψης ορισμένων μέχρι σήμερα, αυτή η θεωρία αφομοίωσης αντικαταστάθηκε σιγά σιγά από μια άλλη, η οποία προσβεί να αναβίβει. Υπάρχουν τρεις σταγμές-κλειδιά σε ό,τι αφορά την ανάδυση της έννοιας του *melting pot* στις ΗΠΑ. Η πρώτη προέρχεται από έναν Γάλλο μετανάστη, τον J. Hector St. John de Crèvecoeur, ο οποίος στα φημισμένα του *Letters from an American Farmer* το 1782 (23 χρόνια μετά την άφιξη του στις ΗΠΑ) έγραψε: «Εδώ συγχωνεύονται άτομα όλων των εθνών, δημιουργώντας έτσι μια νέα φυλή». Η κινητήρια ιδέα είναι αυτή της δημιουργίας ενός νέου ανθρώπου, ο οποίος δεν είναι πλέον ούτε Άγγλος ούτε Ολλανδός. Πώς λειτουργεί αυτή η διαδικασία; Jackson Turner δίνει την εξήγηση στη διάσημη *frontier thesis* του, που διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1893:

Στο χωνευτήρι της Δύσης [μέσα από τη μετανάστευση προς τις συνοριακές πόλεις των κατοικημένων εδαφών], οι μετανάστες αμερικανοποιούνται, απελευθερώνονται και συγχωνεύονται σε μια αναμειγμένη φυλή που δεν ήταν πλέον αγγλική, ούτε ως προς την εθνικότητά της ούτε ως προς τα χαρακτηριστικά της.³⁸

38. F. J. Turner, *The Frontier in American History* [1920], Νέα Υόρκη, Holt, Rinehart and Winston, 1962, σ. 23.

Ο Turner αναφέρεται ειδικά στους Γερμανούς και τους Σκανδιναβούς που πηγαίνουν να εγκατασταθούν στο Midwest.

Όμως είναι ένας Αγγλοεβραϊός αυτός που, αναφερόμενος στη «νέα» μετανάστευση των Ρωσοεβραίων των αρχών του 20ού αιώνα, δίνει το μεταφορικό όνομα του χωνευτηριού σε αυτή την ιδέα. Το θεατρικό έργο του Israël Zangwill, *The Melting Pot*, που παρουσιάστηκε πρώτη φορά στην Ουάσιγκτον το 1908, εισάγει τον όρο. Όπως ο de Crèvecoeur, ο Zangwill εκστασιάζεται: «Η Αμερική είναι το χωνευτήρι του Θεού, το μεγάλο χωνευτήρι όπου όλες οι φυλές της Ευρώπης λιώνουν και ξαναμορφοποιούνται!».³⁹ Ο κεντρικός ήρωας, ο David, είναι ένας νέος Ρωσοεβραϊός μετανάστης στη Νέα Υόρκη, του οποίου η οικογένεια εξολοθρεύτηκε στο πογκρόμ του Kichinev. Ερωτεύεται μια μη Εβραία Ρωσίδα και η ιστορία, σε πρώτη φάση, αφορά την υπέρβαση των προκαταλήψεων και των φιλονικιών της Παλαιάς Ευρώπης. Όμως, όταν ο David μαθαίνει ότι ο πατέρας της μνηστής του ήταν συνένοχος των διμύμων των γονιών του, τη χωρίζει. Αλλά ύστερα από μια περίοδο αμφιβολίας, ο David και η Vera ξαναβρίσκονται και ο David αναφωνεί: «Ορίστε, να το μεγάλο Χωνευτήρι—άκου! Δεν ακούς τον βρυγθμό του, τον κογγισμό του;».⁴⁰ Το έργο γνώρισε μεγάλη επιτυχία, και ο τίτλος του έγινε σύμβολο της αμερικάνικης εμψύχωσης.

Η σημασία της ιδέας του *melting pot* πρέπει να γίνει κατανοητή κυρίως στο ιστορικό της πλαίσιο. Τι στιγμή που οι «νέοι» μετανάστες της Νότιας και της Ανατολικής Ευρώπης γίνονται όλο και περισσότεροι και υπόκεινται όλο και περισσότερο σε κριτικές, τους χρειάζεται μια έννοια/άμυνα, στα πλαίσια της οποίας να μπορεί να γίνει δεκτή η ένταξή τους, καθώς επίσης η γενναιοδωρία του (αναμειγμένου) αμερικανικού σκόμματος ως προς την ενσωμάτωση των ξένων. Ο ίδιος ο Zangwill έδωσε μια πιο πλατιά ερμηνεία του χωνευτηριού, μιλώντας για χωνευτήρι αγάπης και «συμπολιτών». Εντούτοις, η ιδέα ότι το *melting pot* απαιτεί αποκήρυξη της καταγωγής προκάλεσε ρήξη στους ενδιαφερόμενους. Ο Zangwill όφειλε να εξηγηθεί. Στα επελεγόμενα στην έκδοση

39. I. Zangwill, *The Melting Pot*, Λονδίνο, W. Heinemann, 1919, σ. 33.

40. «There she lies, the great Melting Pot—listen! Can't you hear the roaring and the bubbling», β.π., σ. 184. Προβλ. D. Lacorne, *La crise de l'identité américaine: Du melting pot au multiculturalisme*, Παρίσι, Fayard, 1997, σ. 205-225.

του έργου του το 1919, εξέφρασε αυτό που θα γινόταν η καρδιά της μεγάλης συζήτησης γύρω από την αφομοίωση στις ΗΠΑ:

Η διαδικασία της συγχώνευσης στην Αμερική δεν είναι απτή μιας αφομοίωσης ή μιας απλής παράδοσης στο κυρίαρχο μοντέλο, όπως πολύ συχνά πιστεύουμε. Πρόκειται περισσότερο για γενικές παραγωγές που οδηγούν σε έναν τελικό τύπο ο οποίος μπορεί είτε να εμπλουτιστεί είτε να φτωχύνει.

Υπογραμμίζει εξάλλου ότι η Ιρλανδέζα υπηρέτρια προφέρει ήδη κάποιες λέξεις στα *yiddish** προς το τέλος του έργου!⁴¹

Ενώ το *melting pot* συνεπάγεται την ιδέα της αναγέννησης για τον Zangwill ή τον de Crèvecoeur, για άλλους αντιπροσωπεύει ένα είδος «γενετικής της διάσωσης», σύμφωνα με τον όρο του Werner Sollors. Η τελετή λήξης των (υποχρεωτικών) μαθημάτων αγγλικών που απευθύνονταν στους εργάτες του Henry Ford, παραδείγματος χάρις, ενάρακοι στα 1916 με έναν αρχαίο τρόπο την ιδέα του *melting pot* σε μια ιερουσιολογία του χωνευτηρίου. Μετανάστες φτάνουν στη σινηή ντυμένοι με τις εθνικές τους ενδυμασίες και, κάτω από μια μεγάλη αφίσα *E pluribus unum*, μπαίνουν σε μια χύτρα για να ξαναβγούν φορώντας ολόδια ζουστόμα και κρατώντας στο χέρι μια αμερικάνικη σημαία.⁴²

Η ιστορία του όρου *melting pot* είναι πολύπλοκη και, όπως καταδεικνύει ο Philip Gleason, φέρει μαζί της από την αρχή της έναν «θεωρητικό επαμφοτερισμό».⁴³ Οι εκπρόσωποι των μεταναστών εγείρονται ενάντια στην ιδέα να εγκαταλείψουν την ίδια την κουλτούρα τους. Οι συντηρητικές κριτικές ανησχούν για μια ενδεχόμενη μετάλλαξη της Αμερικής και οι «αμερικανοποιοί» επιχειρούν να υλοποιήσουν τη συγχώνευση.

Μια αντι-ιδεολογία εμφανίζεται πολύ νωρίς, αυτή του πολιτισμικού πλουραλισμού. Ο Horace Kallen, Αμερικανοεβραϊός φιλόσοφος, χρησιμοποίησε τον όρο από το 1915 ενάντια στην ιδέα μιας πολύ έντονης ιδαι-

* (Σ.τ.Μ.) Πρόκειται για τη γλώσσα που μιλούν οι Εβραίοι της Ανατολικής Ευρώπης (*ashkénazes*), εβραϊοεβραϊκά.

41. I. Zangwill, *The Melting Pot*, σ. 203.

42. W. Sollors, *Beyond Ethnicity, Consent and Descent in American Culture*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1986, σ. 88-99 και J. Higham, *Strangers*, σ. 242-250.

43. Ph. Gleason, «The Melting Pot, Symbol of Fusion or Confusion?», *American Quarterly*, XVI, άνοιξη 1964, σ. 20-46, και *Speaking of Diversity, Language and Ethnicity in Twentieth-Century America*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 1992.

πρόστιπες των μεταναστών και, την ίδια στιγμή, ενάντια σε εκείνη μιας επιβλαβόμενης ομοιότητας (την οποία, εξάλλου, θεωρεί αντίθετη προς τις καλύτερες αμερικανικές παραδόσεις). Στη δεκαετία του 1930 και ενάντια στον ναζισμό, θα γίνει επίκληση σε αυτή την έννοια, στην οποία μπαρούφι να αναστρέψουμε μέχρι τις καταβολές της χώρας. Όμως, θα επανέλθει κατά τη δεκαετία του 1960, μετά την ανάδυση των «εθνοτικών κινήματων» και των ολοένα οξυμένων κριτικών ενάντια στο *melting pot*.⁴⁴

Ενώ ο Gordon διακρίνει κοινωνιολογικά την *anglo-conformity* από το *melting pot*, και αυτά τα δύο από τον πολιτισμικό πλουραλισμό, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι τρία στοιχεία επιτρέπουν να μετριάσουμε αυτή τη διάκριση. Πρώτον, αυτές οι έννοιες συνυπάρχουν ιστορικά, όσο κι αν αντιπροσωπεύουν θεμελιωδώς διαφορετικές ιδέες. Δεύτερον, η χρήση απτών των εννοιών ποικίλλει μέσα στο χρόνο ως αντανάκλαση των στάσεων απέναντι στη μετανάστευση. Τρίτον, οι ίδιοι οι όροι μπορούν να αλλάξουν σημασία.

Ο όρος *melting pot* είναι ως προς το τελευταίο, χωρίς αμφιβολία, το καλύτερο παράδειγμα. Όπως είδαμε, ο όρος του Zangwill δέχτηκε εξαρχής την κριτική των μεταναστών, από τη μια, και των οπαδών της αφομοίωσης, από την άλλη. Φέρει τουλάχιστον τέσσερις σημασίες, ενίοτε αντιφατικές. Μια πρώτη σημασία χρησιμοποιείται για να ορίσει μια χώρα μεταναστών (που προϋποθέτει εξάλλου ποιικιλότητα προελεύσεων). Σύμφωνα με μια δεύτερη σημασία, πιο ετυμολογική, το *melting pot* δείχνει μια μεταμόρφωση των υποκειμένων. Εκφράζει, λοιπόν, μια διαδικασία ομοιογενοποίησης, η οποία, σύμφωνα με την οπτική του Zangwill, είναι οφρμονική τόσο για τη χώρα όσο και για τους μετανάστες. Όμως, με μια τρίτη σημασία, σύμφωνα με τις συντηρητικές κριτικές που δέχτηκε, μια τέτοια ανάμιξη παροδεί την έννοια μιας εκ καταγωγής αμερικανότητας (αγγλο-κομορμισμού) και είναι συνεπώς καταστροφική για το έθνος. Αντίθετα, με μια τέταρτη σημασία, σύμφωνα με κριτικές όπως του Kallen και κυρίως αυτών που εκφράστηκαν κατά τη δεκαετία του

44. H. Kallen, *Culture and Democracy in the United States*, Νέα Υόρκη, Boni and Liveright, 1924. Πηβλ. R. Bourne, «Trans-National America», *The History of a Literary Radical and Other Papers*, Νέα Υόρκη, S.A. Russell, 1956, σ. 272. Βλ. επίσης J. Higham, *Bond These to Me: Jews and Other Immigrants in Urban America*, Νέα Υόρκη, Atheneum, 1975, σφ. 10. O. Zunz, «Genèse du pluralisme américain».

1960, η αφομοίωση που υπονοείται από τον όρο, αν και είναι θετική για τη χώρα, μπορεί να είναι αρνητική για τους μετανάστες.⁴⁵

Για την ακρίβεια, ενώ οι ξένοι στη Γαλλία μετατράπηκαν σε μετανάστες, στις ΗΠΑ, από τη δεκαετία του 1960, οι *immigrants* και τα παιδιά τους μετατράπηκαν σε *ethnic groups* (εθνοτικές ομάδες). Φαινόμενο που συνδέεται με την ωρίμανση της τρίτης και τέταρτης γενιάς *foreign-stock* (άτομα ξένης καταγωγής), η ανάδυση της έννοιας *ethnic group* συνδέεται εξίσου με τα κοινωνικά κινήματα της εποχής, και ιδιαίτερα με το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων. Σε μια στιγμή όπου η πολιτική και η πολιτισμική αμφισβήτηση θέτει επί τάπητος τα θεμέλια της «αμερικανοσύνης», οι ίδιες οι εθνοτικές ομάδες οργανώνονται. Η συζήτηση περί της γιγάντωσης και της παρακμής του εθνοτικού κινήματος και των πολυπολιτισμικών περιπετειών του συνεχίζεται. Ενώ η εθνότητα μοιάζει να έχει αντικαταστήσει το χωνευτήρι ως έννοια-κλειδί της αμερικανικής κοινωνίας, σήμερα υψώνονται φωνές υπέρ μιας ανανέωσης των εννοιών της επιμειξίας, του υπερεθνισμού (*transnationalism*) και του υβριδισμού.⁴⁶

Οι γλωσσολογικές επιλογές παραμένουν πολλαπλές. Με μια επιστροφή στις απαρχές της καταγωγής, η εκρίζωση δεν είναι πλέον εύστοχη. Το βιβλίο του Handlin θα γίνει αντικείμενο κριτικής. Το *Roots* -ρίζες- τίτλος ενός *bestseller* που ανιχνεύει τις αφρικανικές καταβολές των μαύρων Αμερικανών γίνονται η λέξη-κλειδί μιας αναζήτησης σύνδεσης με την καταγωγή. Ο όρος *second generation* χρησιμοποιείται τόσο στις ΗΠΑ όσο και στη Γαλλία για να περιγράψει τα παιδιά που γεν-

45. Για τη συντηρητική κριτική στον όρο, βλ. H. Fairchild, *The Melting-Pot Mistake*, Βοστώνη, Little Brown, 1926, σ. 157. Για τον Kallen, βλ. σημείωση 44, σ. 79.

46. J. Fishman, στο Fishman κ.ά. (επιμ.), *The Rise and Fall of the Ethnic Revival*, Βερολίνο, Mouton Publishers, 1985· H. Gans, «Symbolic Ethnicity, The Future of Ethnic Groups and Cultures in America», στο Gans κ.ά. (επιμ.), *On the Making of Americans, Essays in Honor of David Riesman*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1979, σ. 193-220· D.A. Hollinger, *Postethnic America, Beyond Multiculturalism*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1995· G. Nash, «The Hidden History of Mestizo America», *Journal of American History*, LXXXII, Δεκέμβριος 1995, σ. 941-964· S. Steinberg, *The Ethnic Myth, Race, Ethnicity, and Class in America*, Βοστώνη, Beacon Press, 1981· N.G. Schiller, L. Basch & C. Blanc-Szanton (επιμ.), *Towards a Transnational Perspective on Migration, Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*, Νέα Υόρκη, New York Academy of Sciences, 1992· P. Werbner & T. Modood (επιμ.), *Debating Cultural Hybridity, Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*, Λονδίνο, Zed Books, 1997.

νήθηκαν στη νέα χώρα από ξένους γονείς (ή τους νέους ξένους που ήρθαν σε μικρή ηλικία και έχουν πραγματοποιήσει όλη τους την εκπαίδευση στη χώρα υποδοχής). Είναι η ξένη καταγωγή που χρησιμεύει ως σημείο αναφοράς. Στις ΗΠΑ, ωστόσο, υπάρχει κι ένας άλλος όρος για να προσδιορίσει την ίδια ομάδα: *first generation American*. Η αναφορά γίνεται αυτή τη φορά στη νέα χώρα και στην ιθαγένεια που αποκτήθηκε, με βάση το δίκαιο του εδάφους, από τη γέννηση.

Η αναπαράσταση της μετανάστευσης στις ΗΠΑ παραμένει λοιπόν πολλαπλή. Το ίδιο το *melting pot* υπόκειται σε διαφορετικές εκτιμήσεις, ανάλογα με τις εποχές και τις οπτικές γωνίες. Δίχως κληρονομική αριστοκρατία, οι έννοιες που επινοήθηκαν γύρω από τη μετανάστευση στις ΗΠΑ αποδίδουν υπεροχή στο έδαφος και όχι στο αίμα προκειμένου να οριστεί το ποιος είναι Αμερικανός. Έπειτα, όταν έρχεται ο καιρός των «εθνοτικών ομάδων», οι καταγωγές επιδεικνύονται με υπερηφάνεια. Το αίμα που έρχεται από αλλού κερδίζει νέα θέση.

ΓΑΛΛΙΑ - ΗΠΑ

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Επομένως, ο μετανάστης είναι πάντα ξένος στη Γαλλία και δυνάμει Αμερικανός στις ΗΠΑ; Αυτή η έντονα αντιθετική εικόνα μεταξύ των δύο χωρών μοιάζει να αντιστέκεται στις ιστορικές αναλύσεις. Πώς να εξηγήσουμε τους διαφορετικούς όρους που προσδιορίζουν παρόμοια φαινόμενα; Ένα πρώτο ελίπεδο εξήγησης, όπως καταδείξαμε, θα μπορούσε να είναι η άποψη ότι, ακριβώς, τα φαινόμενα δεν είναι παρόμοια: διαφορετικές λέξεις περιγράφουν διαφορετικά πράγματα από τη στιγμή που οι ΗΠΑ, σε αντίθεση με τη Γαλλία, είναι μια μεταναστευτική χώρα.

Ωστόσο, αυτή η εκτίμηση είναι τόσο το αποτέλεσμα της φαντασιακής πρόσληψης της μετανάστευσης όσο και η αιτία της. Με έναν λιγότερο κατηγορηματικό τρόπο θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ένα μόνο μέρος της εξήγησης έγκειται στην ιστορία της μετανάστευσης, η οποία θα μπορούσε να εντοπίσει τις διαφορές ανάμεσα στις δύο χώρες. Η πραγματικότητα είναι πιο περίπλοκη και συγχρόνως ίσως πιο απλή. Η σχέση κάθε χώρας με τους μετανάστες της διαφοροποιείται μέσα στον χρόνο. Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τις γαλλοαμερικανικές διαφορές πρέπει λοιπόν να λαμβάνουμε υπόψη μας τη διαχρονική ανάλυση

στο εσωτερικό κάθε χώρας. Εξάλλου, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε μια περισσότερο εργαλειωκή ερμηνεία της γλώσσας για να εξηγήσουμε την ανάδυση του όρου «μετανάστευσης», από τη μια, και του όρου *ethnic group*, από την άλλη. Οι δύο όροι έχουν το πλεονέκτημα ότι είναι σφαιρικοί, την ίδια στιγμή που περιγράφουν την ιδιαίτερη ιστορία της μετανάστευσης σε καθεμιά από τις δύο χώρες. Ο όρος *ethnicity* στις ΗΠΑ παρόμοια επεκτείνεται σε ποικίλους τύπους διαφορών: σε ξένες καταβολές, σε θρησκευτικές ή φυλετικές διαφορές των εμπλεκόμενων. Πώς αλλιώς μπορούμε να μιλήσουμε συνολικά για Ιταλούς, Εβραίους, μαύρους; Για τη Γαλλία, η μαζική μετανάστευση Αλγερινών –Γάλλοι πολίτες, ίσως ξένοι ως προς τα έθνη όχι όμως ως προς τα «χαρτιά» τους– θα καθιστούσε άνευ ισχύος και εγκυρότητας μια θεμελιωδώς νομική ορολογία περί «ξένων».⁴⁷

Όμως η ερμηνεία μέσω της διαφοροποίησης πρέπει επίσης να συμπληρωθεί από τον στοχασμό όσον αφορά τις ομοιότητες. Μια θεμελιώδης έννοια επαναλαμβάνεται και στις δύο χώρες ως μέσο ιστορικής εννοιολόγησης των μεταναστών. Κάνουμε συνεχώς τη διάκριση μεταξύ «παλαιών» και «νέων» μεταναστών, εις βάρος των τελευταίων. Διακρίβουμε μεγάλων συζητήσεων στις αρχές του 20ού αιώνα στις ΗΠΑ, αυτή η διαφοροποίηση επανέρχεται με άλλους όρους στο τέλος του αιώνα. Την ίδια στιγμή, βλέπουμε να αναδύεται στη Γαλλία μια παρόμοια αντίθεση μεταξύ των παλιών, καλών μεταναστών και των μη αφομοιωσίων νέων. Και στις δύο χώρες, αυτή η προσφυγή σε έναν μηχανισμό διαφοροποίησης στήριζεται ρητά ή υπόρητα στην ιδέα του ξεδιαλέγματος και σε μια εκ των υστέρων ιστορική ανασκευή. Ξεχνούμε τις δυσκολίες που μπορεί να είχαν οι «παλιοί» προκειμένου να ενσωματωθούν, για να υπογραμμίσουμε τις υποτιθέμενες ανυπερβλητές δυσκολίες του παρόντος. Η γλώσσα, η κουλτούρα, η θρησκεία μπορούν να είναι στόχοι αμφισβήτησεων και διαφοροποιήσεων. Όμως προσοχή στις βιαστικές και ιεραρχικές χρονικές συγκρίσεις που φιλοδοξούν να αναβιώσουν μια μνήμη του παρελθόντος (ο παλιός, καλός μετανάστης) προκειμένου να δαιμονοποιήσουν το παρόν (ο νέος, μη αφομοιωσίμος μετανάστης). Η διχοτομία παλιός-νέος διαμορφώνεται από επαναλήψεις και παραλείψεις.

47. Βλ., π.χ., M. Gordon, *Assimilation*, σ. 28, για τις ΗΠΑ· F. Nourissier & A. Pillepich, *L'entrainement*, σ. 25, 30, για τη Γαλλία.

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Είναι συχνά δύσκολο να κάνουμε το δικό μας ξεδιάλεγμα μεταξύ των «ιστορικών» όρων που χρησιμοποιούνται από τους ίδιους τους ενδιαφερόμενους και τους συγχρόνους τους και των όρων που παράγονται και αναλύονται από τους διανοούμενους. Οι πανεπιστημιακές συζητήσεις και η επιστημονική βιβλιογραφία, λοιπόν, μπορούν να εξεταστούν εξονυχιστικά με τη σειρά τους, αντιτρέφοντας την προβληματική που αντιπαραθέτει μνήμη και ιστορία. Μας συμφέρει λιγότερο να δούμε την απόκλισή τους από το να αναρωτηθούμε σε ποιον βαθμό η ιστοριογραφία συμμετέχει και η ίδια στην ανασύσταση της μνήμης.

Η επιτυχία των «μεταναστευτικών σπουδών» δεν χρειάζεται πλέον αποδείξεις. Κοινωνιολόγοι εγκύπτουν στο πρόβλημα της αφομοίωσης, της ενσωμάτωσης ή της εθνότητας· οι ιστορικοί ιχνογραφούν τον μετασχηματισμό των ομάδων· οι πολιτικοί επιστήμονες διερωτώνται για το κράτος μέσα από τους νόμους του και τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζει την ιθαγένεια. Εξάλλου, ο καταμερισμός εργασίας ανά επιστημονικό κλάδο γίνεται όλο και πιο ασαφής. Στη Γαλλία όπως και στις ΗΠΑ, η ανανέωση των μεταναστευτικών ροών από τη δεκαετία του 1960 υπήρξε χωρίς αμφιβολία ένας από τους κυριότερους παράγοντες για την αναζωπύρωση του επιστημονικού ενδιαφέροντος για το φαινόμενο της μετακίνησης πληθυσμών. Με τις νέες μεταναστεύσεις, μια νέα «κοινωνική ζήτηση» δημιουργήθηκε στα πανεπιστήμια. Επίσης, οι συζητήσεις στο πολιτικό επίπεδο ενθάρρυναν τη δημιουργία νέων αντικειμένων έρευνας, κατασκευάζοντας αυτό το νέο «διανοητικό πεδίο», όπως θα έλεγε ο Pierre Bourdieu.

Σε πρώτη φάση, οι μεταναστευτικές σπουδές κατάφεραν να συμμετάσχουν στον επαναπροσδιορισμό, και δη στην αμφισβήτηση, του έθνους-κράτους σε σχέση με τα συστατικά στοιχεία του. Στη Γαλλία, πρόκειται για τον έλεγχο του ιακωβίνικου και του ναπολεόντειου ορισμού της κοινωνίας, ενώ στις ΗΠΑ η ιδέα του χωνευτηρίου πολεμείται με σφοδρότητα. Όμως κάθε χώρα έχει τα δικά της φαντάσματα και τον δικό της ρυθμό. Στη Γαλλία, τα τοπικά κινήματα προκαλούν μεγάλη αναταραχή στη διάρκεια των δεκαετιών του 1960 και του 1970. Τοπικές μειονότητες, θρησκευτικές μειονότητες, μετανάστες και αργότερα

οι «beurs» έγιναν με τη σειρά επίκαιρα υποκείμενα και αντικείμενα επιστημονικού στοχασμού. Στις ΗΠΑ, το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων προκάλεσε τη διεκδίκηση μιας σειράς από αιτήματα εκ μέρους μειονοτήτων και «εθνοτικών ομάδων» που κέρδισαν σε δύναμη κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970.⁴⁸

Στις δύο περιπτώσεις, η αμφισβήτηση του χωνευτηριού ή του έθνους-κράτους έφτασε στα όριά της, αρχικά πολιτικά και κατόπιν επιστημονικά. Ο πολυπολιτισμός και το «δικαίωμα στη διαφορά», που η οργάνωση S.O.S. Racisme διεκδικεί στο όνομα των μεταναστών και των «beurs», εξελίσσονται, σε πέντε ή έξι χρόνια (1982-1988), σε εκκλήσεις για ενσωμάτωση, η οποία θεωρητικοποιείται αργότερα από τις κοινωνικές επιστήμες. Οι «εθνοτικές» διεκδικήσεις στις ΗΠΑ, και ειδικά αυτές των μαύρων, τέθηκαν υπό αμφισβήτηση, σε νομικό και σε συμβολικό επίπεδο, από τη δικαστική αγωγή που κίνησε ο Allan Bakke στα μέσα της δεκαετίας του 1970: Αυτός ο λευκός νέος, απορριφθείς υποψήφιος σε μια ιατρική σχολή, διεκδικεί τη λήξη μιας *affirmative action* που δίνει προτεραιότητα στις εθνοτικές μειονότητες. Μιλάμε για την επιστροφή των *white ethnics*, που αισθάνονται δυσαρεστημένοι που αφέθηκαν εγκαταλελειμμένοι υπό το πρόσχημα της προσφοράς εξισωτικών ευκαιριών προκειμένου να ευνοηθούν οι αδικημένοι. Παρά τον ενίοτε αυστηρό πολυπολιτισμό (ή εξαιτίας του), ορισμένοι ερευνητές σήμερα υποστηρίζουν εκ νέου την ιδέα του χωνευτηριού, ευχόμενοι την επιστροφή στην αλλοτινή αφομοίωση.⁴⁹

Μπορούμε λοιπόν να ανιχνεύσουμε μια γενική ομοιότητα σε ό,τι αφορά το διάγραμμα των σύγχρονων κοινωνικοϊστορικών αναλύσεων στις δύο πλευρές του Ατλαντικού: συγκεντρωτικό μοντέλο («ιακωβίνι-

⁴⁸ (Σ.τ.Μ.) Πρόκειται για τη δεύτερη γενιά μεταναστών από τις αραβικές χώρες της Β.Α. Αφρικής (Μαγκρέμπ).

⁴⁸ N. Glazer & D.P. Moynihan, *Beyond the Melting Pot, the Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New York City*, Cambridge (Mass.), MIT Press, 1963. J. Cazamajou & J.-P. Martin, *La crise du melting-pot. Ethnicité et identité aux États-Unis de Kennedy à Reagan*, Παρίσι, Aubier-Montaigne, 1983.

⁴⁹ M. Novak, *The Rise of the Unmeltable Ethnics*, Νέα Υόρκη, Macmillan, 1971. D.P. Moynihan, *Pandaemonium, Ethnicity in International Politics*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1993. Για το θέμα της *affirmative action*, βλ. P. Noble, *L'Amérique des minorités. Les politiques d'intégration*, Παρίσι, CIEMI/L'Harmattan, 1993. και D. Lacorne, *La crise de l'identité américaine*, κερ. 8.

κο»/melting pot)· αμφισβήτηση αυτού του μοντέλου από τη δεκαετία του 1960 στη βάση κοινωνικών κινήμάτων· επιστροφή στη ρεπουμπλικανική ενσωμάτωση στη Γαλλία, στην αφομοίωση/συγχώνευση στις ΗΠΑ.

Οι διαφορές ως προς τον ρυθμό, την ευρύτητα των θεμάτων της έρευνας και, όπως θα δούμε, ως προς τον τρόπο που βλέπουν οι μεν τους δε διαμέσου του ωκεανού δεν είναι λιγότερο εμφανείς. Σε κάθε περίοδο, σε κάθε χώρα υπάρχουν διαφωνούντες, που μερικές φορές είναι τόσο βίαιοι όσο και μειοψηφικοί. Δεν μπορούμε εξάλλου να οριοθετήσουμε φάσεις/περιόδους κατά απόλυτο τρόπο, ενώ οι στιγμές «μεταξύ παραδειγμάτων» είναι ίσως οι πιο δημιουργικές.

Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι καταρχήν ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι αλλαγές αντιστοιχούν στους μετασχηματισμούς της κοινωνίας, αλλά επίσης πώς οι ίδιες οι έννοιες ταξιθετούν όχι μόνο μέσα στον χρόνο αλλά και μέσα στον χώρο. Όπως και οι λέξεις, οι αναλυτικές έννοιες της μετανάστευσης «πρέπει να γίνουν κατανοητές μέσα στο πλαίσιο των κοινωνιολογικών συνθηκών που τις παρήγαγαν και των κοινωνικών ομάδων που τις πρότειναν»⁵⁰. Στη χρήση των όρων εμφανίζονται κατά καιρούς διαφορετικές τάσεις, τόσο διανοητικές όσο και σχετικές με τους επιστημονικούς κλάδους.

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗΣ

Πέρα από το *melting pot*, η κοινωνιολογική έννοια της αφομοίωσης έχει μεγάλη ιστορία στις ΗΠΑ.⁵¹ Μπορούμε να επαναλάβουμε τη διατύπωση του William Newman, ο οποίος αναζητεί την παραγωγή των κοινωνιολογικών εννοιών με βάση έναν μαθηματικό τύπο.⁵² Σύμφωνα με αυτόν, η αφομοίωση (A+B+C=A, όπου το A ισούται με την πλειοψηφική κουλτούρα) είναι το προϊόν της περιόδου της μαζικής μεταναστεύσης μεταξύ 1860 και 1940, αντανακλώντας την οπτική της πλειοψηφίας. Αντιθέτως, η ιδέα της συγχώνευσης (*amalgamation*, A+B+C=D,

⁵⁰ W.M. Newman, *American Pluralism*, Νέα Υόρκη, Harper and Row, 1973, σ. 53.

⁵¹ Για μια επισκόπηση αυτής της βιβλιογραφίας, βλ. D. Schnapper, *La relation à l'autre. Au cœur de la pensée sociologique*, Παρίσι, Gallimard, 1998. R.A. Kazal, «Revisiting Assimilation. The Rise, Fall, and Reappraisal of a Concept in American Ethnic History», *American Historical Review*, C, Απρίλιος 1995, 2, σ. 437-471.

⁵² W.M. Newman, *American Pluralism*.

όπου το D ισούται με τον «νέο άνθρωπο»), η οποία αναδύεται στις αρχές του 20ού αιώνα, καθώς και αυτή του πολιτισμικού πλουραλισμού ($A+B+C=A+B+C$), που αναφέρεται στη δεκαετία του 1920 και εκ νέου από τη δεκαετία του 1960, είναι προϊόντα των ιδίων των μειονοτήτων. Ο Zangwill ή ο Kallen παρέχουν έτσι απαντήσεις των μεταναστών απέναντι στο πεπρωμένο τους. Ο Newman, καθαρά οπαδός της αφομοίωσης, χαρακτηρίζει τις δύο τελευταίες θεωρίες ουτοπίες στις οποίες πιστεύουν οι μειονότητες.

Οι κοινωνιολόγοι/ανθρωπολόγοι της Σχολής του Σικάγου της δεκαετίας του 1920 αρχίζουν να γράφουν ακριβώς τη στιγμή που το «μεταναστευτικό πρόβλημα» γίνεται πολιτική συζήτηση και οι νόμοι για τις ποσοτώσεις συζητούνται και έπειτα ψηφίζονται. Οι εργασίες τους μαρτυρούν τον φόβο μήπως το χωνευτήρι (το οποίο απορρύνεται στην πιο εξομοιωτική του μορφή) δεν λειτουργεί πια. Ορισμένα από τα γραπτά τους δημοσιεύονται στην *Americanization Series*, της οποίας στόχος είναι μεταξύ άλλων η εξέταση των μέσων που μπορούν να καταστήσουν την ένταξη των μεταναστών πιο αποτελεσματική.⁵³ Προσταθώς ανιχνεύεται να βοηθήσουν και να προστατέψουν τους μετανάστες, τα βιβλία αυτής της συλλογής δίνουν κυρίως έμφαση στη δικαιοσύνη του αμερικανικού συστήματος, ενθαρρύνοντας την αμερικανοποίηση και ελπίζοντας έτσι, με έναν λιγότερο ρητό τρόπο, να αποτρέψουν τον μετανάστη από μια ενδεχόμενη πολιτική ριζοσπαστικοποίηση.

Από την εποχή της Σχολής του Σικάγου πολλά σημαντικά γραπτά μετρίασαν τις αναλύσεις της αφομοίωσης. Ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1930, ο «Hansen's law» (ο νόμος του Marcus Lee Hansen) καθιερώνει στην ανάλυση της αφομοίωσης την ιδέα μιας μεταβαλλόμενης χρονοκότητας. Για τον Hansen, «τρεις γενιές» διαδέχονται η μια την άλλη: η πρώτη μεταναστεύει, η δεύτερη οδεύει προς την αφομοίωση και η

53. Η «Americanization Series», δημοσιευμένη κατά τη δεκαετία του 1920, περιλαμβάνει μεταξύ άλλων: R.E. Park & H.A. Miller, *Old World Traits Transplanted*, Νέα Υόρκη, Harper and Brothers, 1920· και R.E. Park, *The Immigrant Press and its Control*, 1922. Πρβλ. M. Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire* [1952], Παρίσι/Χάγη, Mouton, 1976· Y. Grafmeyer & I. Joseph (επιμ.), *L'École de Chicago. Naissance de l'écologie urbaine*, Παρίσι, Aubier-Montaigne, 1984· και P. Tripier, (εισαγ.) W. Thomas & F. Znaniecki, *Le paysan polonais en Europe et en Amérique*, Παρίσι, Nathan, 1998· J.-M. Chapoulie, *La tradition sociologique de Chicago*, Παρίσι, Seuil, 2001.

τρίτη επανέρχεται στις ρίζες. Η Ruby Jo Reeves Kennedy μιλά, το 1952, για ένα «τριπλό *melting pot*», ενώ ο Will Herberg επαναδιατυπώνει αυτή την ιδέα το 1960, δίνοντας έμφαση στους θρησκευτικούς δεσμούς (προτεσταντικοί, καθολικοί, εβραϊκοί). Για τον Herberg, η συγχώνευση δεν είναι ποτέ πλήρης.⁵⁴ Τέλος, το 1964, ο κοινωνιολόγος Milton Gordon συνεισφέρει στον διάλογο προτείνοντας σημαντικές διαβαθμίσεις. Διακρίνει την πολιτισμική αφομοίωση (διατροφικές, ενδυματολογικές και δη θρησκευτικές αλλαγές) από τη δομική αφομοίωση (μεικτός γάμος και αυτοπροσδιορισμός). Ο δρόμος της ταύτισης είναι διπλής κατεύθυνσης για τον Gordon: Οι μετανάστες υιοθετούν ορισμένα στοιχεία της κουλτούρας της χώρας τη στιγμή που γίνονται όλο και περισσότερο δεκτοί σε συλλόγους (λέσχες, δίκτυα) του φιλοξενούντος έθνους. Κυρίως, ο Gordon επινοεί την ιδέα μιας *μερικής* (πολιτισμικής) αφομοίωσης, σκιαγραφώντας εφτά μεταβλητές της κυρίαρχης κουλτούρας που ένας μετανάστης μπορεί να υιοθετήσει, χωρίς παρ'όλα αυτά να τις αποδεχτεί όλες.⁵⁵

Ο Nathan Glazer και ο Daniel Moynihan είναι αυτοί που θα σημειώσουν μια αλλαγή παραδείγματος με το βιβλίο τους *Beyond the Melting Pot*, το 1963. Το χωνευτήρι πέρασε. Οι μετανάστες μετασχηματίστηκαν σε εθνοτικές ομάδες (και το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων φτάνει στο αποκορύφωμά του).⁵⁶ Σύμφωνα με μια σχηματοποίηση στα χνάρια του Newman, θα ήταν: $A+B+C=A^1+B^1+C^1$. Αυτό το μοντέλο της διαφοράς παραμένει ισχυρό σήμερα για το καλύτερο ή και το χειρότερο. Εργαλειοποιημένο από ορισμένους (συγγραφείς καθώς και ομάδες πίεσης), υπάρχει κυρίως ως μια μορφή συζήτησης μεταξύ διανοουμένων και επανάκτησης των πολιτισμικών καταβολών που δεν αποκλείει αναγκαστικά τους άλλους. Ενώ ο στρατευμένος πολιτισμικός διεκδικεί το διανοητικό πεδίο από τον πολιτισμικό πλουραλισμό, ένας χαλαρός «διαφορισμός» περνά στη συζήτηση. Τελικά,

54. Ο Hansen προτείνει τον «νόμο» του κατά τη διάρκεια μιας διάλεξης που δόθηκε στο Augustana College το 1937· R.J.R. Kennedy, «Single or Triple Melting Pot, Intermarriage in New Haven, 1870-1950», *American Journal of Sociology*, LVIII, 1952, σ. 55-66· W. Herberg, *Protestant, Catholic, Jew* [1955], Σικάγο, University of Chicago Press, 1983.

55. M. Gordon, *Assimilation*.

56. N. Glazer & D. Moynihan, *Beyond the Melting Pot*.

τελευταία πράξη για ορισμένους, το *melting pot* επιστρέφει. Η μετα-εθνοτική εποχή έχει έρθει.⁵⁷

Στη Γαλλία η κριτική της αφομοίωσης υπήρξε εξίσου σημαντική αλλά χωρίς αμφιβολία λιγότερο βίαιη και κατέληξε αρκετά γρήγορα στην αξιοποίηση της έννοιας της ενσωμάτωσης. Καταρχήν, απορρίπτεται η γραμμικότητα που υπονοείται στη διαχρονική διαδικασία της αφομοίωσης. Οι σχέσεις ξένος-κράτος, μειονότητα-έθνος δεν είναι πλέον μονοσήμαντες. Πρέπει να τονιστεί κυρίως η αλληλεπίδραση ή, σύμφωνα με μια διατύπωση του Michel de Certeau, η «διασχεσιακή διαλεκτική».⁵⁸ Με τον ίδιο τρόπο, η έννοια της αφομοίωσης αποκρύπτει την εσωτερική διαφοροποίηση των ομάδων,⁵⁹ καθώς είναι πάρα πολύ συχνά α-ιστορική. Οι Πολωνοί και οι Ιταλοί στη Γαλλία, ενώ στον Μεσοπόλεμο θεωρούνται απολύτως ξένοι σε σχέση με την εθνική ταυτότητα, γίνονται αργότερα οι «παλιοί», «χωρίς προβλήματα» μετανάστες.

Αν η λέξη ξεπερνιέται όταν συνειδητοποιούμε ότι το πράγμα δεν λειτούργει πια, τι να επιλέξουμε για να αντικαταστήσουμε την ύποπτη πλέον «αφομοίωση»; «Η περί των όρων φιλονικία – ενσωμάτωση, προσαρμογή, αφομοίωση, ένταξη κ.λπ. – [...] καταδεικνύει περισσότερο τις αβεβαιότητες του ερευνητή παρά μια τυπολογία των όρων και των συνθηκών του θέματος».⁶⁰ Η συζήτηση πήρε διαφορετική μορφή ανάλογα με τη χώρα. Ο Ισραηλινός S. N. Eisenstadt προτείνει τον όρο «απορρόφηση» για τη χώρα υποδοχής. Στη Γαλλία, ήδη το 1953, ο Alain Girard και ο Jean Stoezel κάνουν αναφορά στα όρια του όρου «αφομοίωση» και προτιμούν τον όρο «προσαρμογή» για υπότιτλο του βιβλίου τους. Ο επιπολιτισμός, η ένταξη, η προσαρμογή έχουν και οι τρεις τους οπαδούς

57. Π.χ. M. Cohen, «Rooted Cosmopolitanism», *Dissent*, φθινόπωρο 1992, σ. 478-483. H.L. Gates Jr, «Black Demagogues and Pseudo-Scholars», *The New York Times*, 20 Ιουλίου 1992. D.A. Hollinger, *Postethnic America*. Ο Hollinger δανείστηκε τον όρο «postethnic» από τον Sollors, βλ. W. Sollors, *Beyond Ethnicity, Consent and Descent in American Culture*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1986.

58. M. de Certeau, «L'actif et le passif des appartenances», *Esprit*, Ιούνιος 1985, σ. 162.

59. N.L. Green, «Les juifs étrangers à Paris, diversité et unité dans les études immigrées», στο A. Kaspi & A. Marès (επιμ.), *Le Paris des étrangers*, σ. 106-118.

60. G. Tapinos, «Pour une introduction au débat contemporain», στο Y. Lequin (επιμ.), *Mosaïque*, σ. 443.

(Σ.τ.Μ.) Αποδίδουμε με τον όρο αυτό τον όρο «acculturation», που σημαίνει την προσθήκη πολιτισμικών χαρακτηριστικών της πλειοψηφικής κουλτούρας μιας κοινωνίας στην κουλτούρα μειονοτικών ομάδων.

τους, έστω και αν ο Gilles Verbunt προειδοποιεί για τη γραμμικότητα της γλώσσας. Η ένταξη (την οποία αναλαμβάνουν οι θεσμοί της χώρας υποδοχής) θα οδηγήσει σε μια προσαρμογή (από την πλευρά του μετανάστη), σε μια ενσωμάτωση (ως προς την κατοικία και την εργασία), στην (πολιτισμική) αφομοίωση, για να καταλήξει στην πολιτογράφηση. Προτιμά, σε ό,τι τον αφορά, τη λέξη «ενσωμάτωση», διότι αυτή (μπορεί να) υπονοεί την ύπαρξη αμοιβαίας σχέσης.⁶¹

Αυτός ο τελευταίος όρος διαδόθηκε στη γλώσσα της κοινωνιολογίας και των ΜΜΕ, μέχρι που έγινε και η ονομασία ενός ανωτάτου συμβουλίου στη Γαλλία. Ωστόσο, η λέξη «ενσωμάτωση», έχοντας μια άλλη ιδιαίτερη συνδήλωση στις ΗΠΑ, χρησιμοποιείται λίγο, εδώ και πολύ καιρό, όταν μιλάμε για τους μετανάστες. Ο Michael Piore προτείνει τον πιο ουδέτερο όρο *settlement* (εγκατάσταση), ο John Laslett δέχεται τους όρους «επιπολιτισμός», «αποδοχή» ή «προσαρμογή».⁶² Όμως, αν και ο όρος «επιπολιτισμός» είχε απήχηση σε κοινωνιολόγους και ιστορικούς και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, δεν δημιουργήθηκε δίχως να προκαλέσει ριγή στους ανθρωπολόγους, για τους οποίους ο ορισμός του «πολιτισμού» αποτελεί ήδη ένα πεδίο από μόνος του. Οι όροι που χρησιμοποιούνται είναι ιδιαίτεροι όχι μόνο ως προς τις χώρες και τις ιστορικές συγκυρίες αλλά, μερικές φορές, και ως προς τους επιστημονικούς κλάδους. Η έννοια της αφομοίωσης είχε ταξιδέψει από τους κοινωνιολόγους στους ιστορικούς και από την αμερικανική στη γαλλική κοινωνιολογία.⁶³ Τελικά όμως δέχεται την κριτική όλων.

61. S.N. Eisenstadt, *The Absorption of Immigrants*, Glencoe, Free Press, 1955. A. Girard & J. Stoezel, *Français et immigrés*. G. Verbunt, «Pour une politique de l'intégration», *Projet*, σφ. 171-172, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1983, σ. 130-148. Παρβλ. D. Schnapper, «Modernité et acculturation à propos des travailleurs émigrés», *Communications*, 43, Οκτώβριος 1986, σ. 141-168. M. Tripier, «Les sciences sociales et l'insertion des immigrés, disciplines et théories», στο Équipe de recherches sur les migrations internationales, *Initiation à l'étude des migrations internationales en France*, Παρίσι, Centre d'études sociologiques, 1983. H.-J. Hoffmann-Novotny, «A Sociological Approach Toward a General Theory of Migration», στο M.M. Kritz κ.ά. (επιμ.), *Global Trends*.

62. M.J. Piore, *Birds of Passage, Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge (GB), Cambridge University Press, 1979, σ. 76-81. J.H.M. Laslett, «Acculturation and the New Immigrant History, Some Methodological Considerations», στο C. Harzig & D. Hoerder (επιμ.), *The Press of Labor Migrants in Europe and North America, 1880s to 1930s*, Brême, Université Brême, 1985, σ. 589-590.

63. Βλ., π.χ., την ανάλυση του M. Oriol, *Bilan des études sur les aspects culturels et humains des migrations internationales en Europe occidentale, 1918-1979*, Στρασβούργο, Fondation européenne de la science, 1981, σ. 28-32.

Ο ΔΙΑΠΛΟΥΣ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

«Πολιτισμικός συγκεντρωτισμός ή φεντεραλισμός»; Με αυτούς τους όρους θέτει τη γαλλοαμερικανική σύγκριση η Dominique Schnapper. Θέτει σε αντίθεση τις διαδικασίες επιπολιτισμού στη Γαλλία και στις ΗΠΑ. Για το γαλλικό έθνος, που έχει προσδιοριστεί από την κουλτούρα του, η έννοια του ανήκειν είναι στενά συνδεδεμένη με τις αντιλήψεις γύρω από αυτή την κουλτούρα. Η αμερικανοποίηση αντίθετα, όντας περισσότερο νομικό φαινόμενο συνδεδεμένο εκτός των άλλων με μίαν αποκεντρωμένη δομή, μπορεί ευκολότερα να χαρακτηριστεί ως ένας πολιτισμικός πλουραλισμός. Πολιτισμικός πλουραλισμός και πολιτισμικός ιακωβινισμός έχουν διαφορετικές ιστορικές καταβολές και σχηματίζουν δύο εκκρεμή ανόμοιων εμπειριών.⁶⁴

Είκοσι χρόνια αργότερα, η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο χωρών ισχύει, αλλά ο αμερικανικός πολυπολιτισμικός πλουραλισμός διέσχισε τον ωκεανό σε δύο σχεδόν αντιφατικές στιγμές.

Σε πρώτη φάση, το μοντέλο εισάγεται, γίνεται αντικείμενο θαυμασμού, ακόμα και υπερβολής. Την ίδια στιγμή που η Γαλλία ανακαλύπτει ότι είναι μεταναστευτική χώρα, ανακαλύπτει και την Αμερική. Για πολιτικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς λόγους (αμφισβήτηση του μαρξισμού, βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των Γάλλων, τέλος του πολέμου στο Βιετνάμ, επέκταση της αμερικανικής αγοράς και έλξη για καθετί *Made in USA*), ενάμιση αιώνα μετά τον Tocqueville, οι Γάλλοι αρχίζουν να διασχίζουν τον Ατλαντικό, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Κατά τη δεκαετία του 1980, η δημοκρατία στην Αμερική, στη φιλελεύθερη και κάπως εξιδανικευμένη εκδοχή της, καθώς επίσης –κάτι που είναι σημαντικό- κότερο για τον δικό μας σκοπό– ο πολιτισμικός πλουραλισμός γίνονται όλο και πιο ρητές αναφορές. Ο όρος *melting pot*, συνώνυμος καταρχήν μιας κοινωνίας μεταναστών, αναφέρεται τόσο συχνά, που χάνει τα εισαγωγικά του στα γαλλικά. (Πρέπει να σημειώσουμε ότι η πρακτική της σύγκρισης είναι συχνά ασύμμετρη. Αν στη Γαλλία η επίκληση του αμερικανικού μοντέλου έγινε κοινή πρακτική, αυτή η σύγκριση απέχει από το να γίνει καυτό ερώτημα για την αριστερή πλευρά του Ατλαντικού.)

64. D. Schnapper, «Centralisme et fédéralisme culturels, les émigrés italiens en France et aux États-Unis», *Annales ESC*, XXIX, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1974, σ. 1141-1159, και «Un pays d'immigration qui s'ignore», *Le genre humain*, Φεβρουάριος 1989, σ. 99-109.

Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί το εξής: το ενδιαφέρον που επιδείχθηκε για το αμερικανικό μοντέλο κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 λαμβάνει χώρα τη στιγμή που η ίδια η Αμερική είναι σε φάση πλήρους εκ νέου ανακάλυψης των «ριζών» της. Κατά συνέπεια, η πιο μακρόχρονη και πιο πολύπλοκη ιστορία του αγγλο-κομφορμισμού, των περιόδων της αφομοίωσης και του εορτασμού του χωνευτηρίου συνήθως αγνοείται στη γαλλική αναπαράσταση της Αμερικής. Το *melting pot* δεν παρουσιάζεται παρά στις περιόδους κρίσης του (1970-1990), όταν οι διαφορές έρχονται στο προσκήνιο.

Ωστόσο, τα εννοιολογικά δάνεια σπάνια ιστορικοποιούνται και ενίοτε οδηγούν σε ιστοριογραφικά ολισθήματα. Στις ΗΠΑ υπάρχει μια αντίστροφη τάση στη μελέτη της ιστορίας και της ιστοριογραφίας των μεταναστευτικών σπουδών. Εκκινώντας από την άνηση των σπουδών αυτών στα 1970-1980, επιστρέφουμε (μέσω του Halbwachs) στις εργασίες της Σχολής του Σικάγου στη δεκαετία του 1920, για να περάσουμε στη συνέχεια κατευθείαν στις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Όμως, αν η Σχολή του Σικάγου αναφέρεται για να φανεί το προγενέστερο τέτοιων εργασιών –και επομένως μιας αμερικανικής συνείδησης για τη μετανάστευση και την ετερότητα– η έρευνα της προέλευσης των εννοιών μερικές φορές σφάλει επιστημολογικά. Το προγενέστερο δεν αποδεικνύει κάποια συνέχεια. Το πέρασμα από τη δεκαετία του 1920 στις πρόσφατες μελέτες εξαφανίζει τη δεκαετία του 1950, όπου το ενδιαφέρον για τις «διαφορές» αφορούσε μόνο κάποιους ειδικούς. Κατά συνέπεια, ο Louis Wirth εκθρονίζει τον Al Capone από σύμβολο της πόλης, και η Σχολή του Σικάγου ξαναβρίσκει ένα κοινό να τη θαυμάζει στη Γαλλία, ενώ στη γενετήριά της αποτελεί μάλλον αντικείμενο κριτικών λόγω της υποστήριξής της στην αφομοίωση.⁶⁵

Η εικόνα της Αμερικής, λοιπόν, εισάγεται με μερικό, επιλεκτικό

65. Για τη διάδοση της Σχολής του Σικάγου στην Ευρώπη, βλ. M. Oriol, *Bilan*, σ. 28-32· και C. Rhein, «Jeunes femmes au travail dans le Paris de l'entre-deux-guerres», διδακτορική διατριβή, Université de Paris, VII, 1977. Μεταξύ των κριτικών αυτής της σχολής στις ΗΠΑ, βλ. P. Kivisto, «The Transplanted Then and Now, The Reorientation of Immigration Studies from the Chicago School to the New Social History», *Ethnic and Racial Studies*, XIII, Οκτώβριος 1990, σ. 455-481· S. Persons, *Ethnic Studies at Chicago, 1905-1945*, Urbana, University of Illinois Press, 1987· D. Smith, *The Chicago School, a Liberal Critique of Capitalism*, Νέα Υόρκη, St. Martin's Press, 1988· J. Higham, *Send These to Me*, σ. 214-217.

τρόπο. Ποικίλλει ανάλογα με τη γαλλική συζήτηση. Για όσο διάστημα το «δικαίωμα στη διαφορά» βρίσκεται, κατά τη δεκαετία του 1980, στο κοινωνικό και το επιστημονικό προσκήνιο, το αμερικανικό μοντέλο του πολιτισμικού πλουραλισμού λειτουργεί ως θετική σύγκριση: η Γαλλία είναι ένα *melting pot* των «κολλητών». Ο άνεμος αλλάζει κατεύθυνση στα τέλη της δεκαετίας του 1980 με τη συζήτηση για την εθνικότητα και την κρίση της μαντίλας, που βασιζόνταν πάντα στον αντιμεταναστευτικό λόγο της άκρας δεξιάς.

Σε δεύτερη φάση, λοιπόν, το αμερικανικό *melting pot* πρόκειται να επαναπροσδιοριστεί και να απορριφθεί ως «μια αντιπαράθεση κοινοτήτων», σε συνδυασμό, βέβαια, με έναν πέραν του Ατλαντικού πιο μαχητικό πολυπολιτισμό, του οποίου μόνο οι χειρότερες πλευρές φαίνονται να διασχίζουν τον Ατλαντικό. Οι εθνοτικές ομάδες στις ΗΠΑ περιγράφονται τώρα ως «πολιτισμικά γκέτο» αμπαρωμένα μέσα στα γεωγραφικά γκέτο, που καταλήγουν σε «ήπιες μορφές απαρτχάιντ»⁶⁶.

Ένας όρος που εισήχθη και κατόπιν αμφισβητήθηκε είναι αυτός της «εθνότητας». Κατά τη διάρκεια της περιόδου του «δικαιώματος στη διαφορά», ο όρος «εθνοτική ομάδα», αντιγραμμένος από την αμερικανική κοινωνιολογία και πολιτική, αρχίζει να διεισδύει στις επιστημονικές συζητήσεις. Όμως, με την επιστροφή στα καλέσματα για ενσωμάτωση, ο όρος, όπως και η έννοια, παραγκωνίζονται αρκετά γρήγορα για δύο λόγους, έναν επιστημονικό (που τον παραδέχονταν εξάλλου και στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού) και έναν πολιτικό. Όπως έλεγε ο Michel de Certeau, «η κοινωνική ύπαρξη μιας ομάδας κατασκευάζεται». Η ταύτητά σφουρηλατείται διπλά σε κάθε πλευρά των συνόρων από τις εν λόγω ομάδες αλλά και από την αξιολόγηση των άλλων (Fredrik Barth). Σύμφωνα με τον Weber ή τον Geertz, η εθνότητα, με τα κριτήριά της που εύκολα εντοπίζονται (γλώσσα, θρησκεία, φυλή, έθιμα, κοινό παρελθόν), είναι συγχρόνως πιο υποκειμενική και πιο σχεσιακή.⁶⁷ Όμως στο μέτρο

* (Σ.τ.Μ.) Η λέξη αναφέρεται στο σύνθημα της οργάνωσης SOS Racisme (*Touche pas à mon pote* [Μην αγγίζεις τον κολλητό μου]), που ουσιαστικά εισήγαγε την εποχή εκείνη στο κοινωνικό πεδίο τη λογική του «δικαιώματος στη διαφορά».

66. R. Solé, «Un modèle français d'intégration», σχολιάζοντας μια ομιλία του Michel Rocard της 2ας Δεκεμβρίου, *Le Monde*, 7 Δεκεμβρίου 1989.

67. De Certeau, «L'actif et le passif», σ. 161· F. Barth (επιμ.), *Ethnic Groups and Boundaries, the Social Organization of Culture Difference*, Βοστόνη, Little Brown, 1969.

που η εθνότητα, όπως εννοείται στην Αμερική, εξετάζεται μέσα από την πολιτικοοικονομική πλευρά των *lobbies* και των ποσοτώσεων που χρησιμοποιούνται στις ΗΠΑ και που είναι επαίσχυντα για τη γαλλική πολιτική κουλτούρα γίνεται το σύμβολο ενός πολυπολιτισμού εργαλοποιημένου και επαναπροσδιοριζόμενου σε ισάριθμες φυλές περιχαρακωμένες στα γκέτο τους.

Το αμερικανικό μοντέλο, ελκυστικό και απωθητικό, πρόκειται λοιπόν να χρησιμοποιηθεί καταρχήν για να διαπιστωθεί ότι η Γαλλία είναι επίσης μια μεταναστευτική χώρα, ότι το «δικαίωμα στη διαφορά»/ο πολιτισμικός πλουραλισμός είναι δυνατός και ευκαίος, και έπειτα, στην περίοδο της ενσωμάτωσης, για να αναπαρασταθεί εκ νέου η τρομακτική εικόνα των «γκετοποιημένων» φυλών που αλληλο-απαράσσονται. Η σύγκριση μπορεί να παρέμβει σε μια δεδομένη στιγμή όχι μόνο σε διαφορετικά πλαίσια και με τρόπο αντιφατικό (το αμερικανικό μοντέλο είναι καλό για τη λαϊκή κουλτούρα αλλά κακό για το κράτος), αλλά η χρήση της ποικίλλει μέσα στον χρόνο.⁶⁸

Η μετανάστευση εννοιών προκαλεί, λοιπόν, πολλές παρατηρήσεις. Η χρήση μιας «ξένης» έννοιας μπορεί να προκύψει σε ασυμφωνία με την εκτίμηση της οποίας χαίρει στη χώρα «καταγωγής» της, όπως είδαμε για τη Σχολή του Σικάγου. Η εξήγηση είναι διπλή. Από τη μια, η εισαγωγή των όρων προωθείται με μια επιλεκτικότητα απέναντι στο πλαίσιο προέλευσής τους, το οποίο είναι πολύπλοκο και μεταβαλλόμε-

Προβλ. μια πρόωση κριτική του Barth, στο L.A. Despres (επιμ.), *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies*, The Hague, Aldine, 1975, σ. 194, όπου προειδοποιεί ενάντια σε μια υπερ-υποκειμενικοποίηση της έννοιας. Βλ. επίσης L. Valensi, «La tour de Babel, groupes et relations ethniques au Moyen-Orient et en Afrique du Nord», *Annales ESC*, XLI, Ιούλιος-Αύγουστος 1986, 4, σ. 817-838· J.-L. Amselle, «L'ethnicité comme volonté et comme représentation, à propos des Peuls du Wasolon», *Annales ESC*, XLII, Μάρτιος-Απρίλιος 1987, 2, σ. 465-489· K. Conzen κ.ά., «The Invention of Ethnicity, a Perspective from the USA», *Journal of American Ethnic History*, XII, φθινόπωρο 1992, 1, σ. 3-41· H. Gans, «Comment», σ. 42-52.

68. D. Pinto, «Immigration, L'ambiguïté de la référence américaine», *Pouvoirs*, αρ. 47, 1988, σ. 93-101. Βλ. επίσης Ch. Faure & T. Bishop (επιμ.), *L'Amérique des Français*, Παρίσι, F. Bourin, 1992· R. Kuisel, *Seducing the French*, Berkeley, University of California Press, 1993· D. Lacombe, J. Rupnik, M.-F. Toinet (επιμ.), *L'Amérique dans les siècles, un siècle de fascinations et d'aversions*, Παρίσι, Hachette, 1986· J.-Ph. Mathy, *Extrême-Occident, French Intellectuals and America*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1993· J. Portes, *Une fascination réticente. Les États-Unis dans l'opinion française, 1870-1914*, Nancy, Presses Universitaires de Nancy, 1990.

νο. Όμως, από την άλλη, η επιλεκτικότητα αυτή ως προς τη χρήση των όρων συντελείται επίσης σύμφωνα με τις ανάγκες της χώρας άφιξης. Ο δανεισμός και η σύγκριση χρησιμεύουν στο να βελτιώσουν τις ενδογενείς προβληματικές.

ΣΥΓΚΡΙΝΟΜΕΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΕΣ

Οι διάφοροι τρόποι διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού ζητήματος στη Γαλλία και στις ΗΠΑ δεν έγκεινται μόνο στο επίπεδο των λέξεων και των εννοιών, αλλά και στο επίπεδο των επιστημονικών κλάδων. Τη στιγμή που οι κοινωνιολόγοι, και στις δύο χώρες, κυριαρχούν στο ζήτημα αφομοίωση/επιπολιτισμός και, μαζί με τους οικονομολόγους, υπερακοντίζουν τους ιστορικούς με το ενδιαφέρον τους για το θέμα, οι ιστορικές σπουδές, ήδη από το ξεκίνημά τους, ακολούθησαν τον δικό τους δρόμο.

Με την πρώτη ματιά, οι Αμερικάνοι ιστορικοί ξεπέρασαν τους Γάλλους συναδέλφους τους ως προς το ενδιαφέρον γι' αυτό το πεδίο. Οι τελευταίοι κατηγορήθηκαν για καθυστέρηση και σε αυτό τον κλάδο – παραλλαγή μιας πολύ γνωστής μετωνυμίας που αφορά τη «γαλλική καθυστέρηση»⁶⁹. Αυτή η σύγκριση πρέπει να μετριαστεί με δύο τρόπους: Η έλλειψη εργασιών στη Γαλλία ήταν όντως τόσο μεγάλη; Οι Αμερικάνοι προηγήθηκαν πράγματι τόσο πολύ;

Η σχετική έλλειψη ιστορικών μελετών γύρω από το θέμα στη Γαλλία επισημάνθηκε ήδη από το 1981 από έναν... Αυστραλό ιστορικό, τον Don Dignan⁷⁰. Την ίδια χρονιά, ο Michel Oriol, στην επισκόπηση των μελετών που έγιναν στην Ευρώπη, συνηγορεί υπέρ της επέκτασης του πεδίου των μεταναστευτικών σπουδών σε περισσότερο ιστορικές, ανθρωπολογικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις προκειμένου να συμπληρωθούν οι περισσότερο στατιστικές προσεγγίσεις των οικονομολόγων και των δημογράφων, αλλά και προκειμένου να εξέλθουν από την κυ-

69. Βλ. G. Noiriel, *Le creuset*.

70. D. Dignan, «Europe's Melting Pot, a Century of Large-scale Immigration Into France», *Ethnic and Racial Studies*, IV, Απρίλιος 1981, σ. 137-152. Ο Dignan παρατηρεί με την ευκαιρία ότι η χρήση του όρου *melting pot* από τους Γάλλους είναι περιέργη, αφού ο όρος «χωνευτήρι» αρχεί σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό.

ρίαρχη επιρροή (μετανάστευση των εννοιών) της αμερικανικής κοινωνιολογίας.⁷¹

Εντούτοις, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για παντελή έλλειψη ιστορικών μελετών γύρω από το θέμα στη Γαλλία, όπως το μαρτυρούν το προδρομικό άρθρο της Michelle Perrot (το 1960) και μια σημαντική σφραγιστική τράπεζα που οργανώθηκε από το CNRS* στο Montpellier το 1972.⁷² Αυτοί που συμμετείχαν στο συνέδριο καθώς και άλλοι ιστορικοί –όπως οι Serge Bonnet, Jean-Charles Bonnet, Philippe Dewitte, René Gallissot, Dominique Lahalle, Pierre Milza, Gérard Noiriel, Janine Ponty, Ralph Schor, Benjamin Stora, Émile Témime, Rolande Trempe– ενδιαφέρθηκαν ναρκώς για την ιστορία της μετανάστευσης προς τη Γαλλία.⁷³

Η αμερικανική ιστοριογραφία εμφανίστηκε και εκείνη σχετικά πρόσφατα.⁷⁴ Στις αρχές του 20ού αιώνα, είναι μάλλον σκόρπια και χωρξέεται σε δύο στρατόπεδα. Από τη μια, ορισμένοι ιστορικοί, μέσα από μελέτες με ρατσιστικές αναθυμιάσεις, στηρίζουν τις θέσεις των οπαδών των περιοριστικών πολιτικών.⁷⁵ Από την άλλη, μια ιστοριογραφία μάλλον απολογητική (των επιτυχιών και των «μεγάλων ανδρών») τους απαντά. Δύο πρωτοποριακά άρθρα επαγγελματιών ιστορικών, αυτό του Arthur Schlesinger το 1921 και εκείνο, πιο προγραμματικό, του Marcus Lee Hansen το 1927, για πολλές δεκαετίες δεν άσκησαν επίδραση.⁷⁶ Ο Nathan Glazer ανακαλύπτει και δημοσιεύει τη διάλεξη για τον νόμο

71. M. Oriol, *Bilan*, σ. 24-30.

* (Σ.τ.Μ.) Πρόκειται για το Centre National de Recherches Scientifiques (Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών).

72. M. Perrot, «Les rapports des ouvriers français et des étrangers (1871-1893)», *Bulletin de la société d'histoire moderne*, 12η σειρά, αρ. 12, σ. 4-9 (παράρτημα στη *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, αρ. 1, 1960). Commission internationale d'histoire des mouvements sociaux et des structures sociales, *Les migrations internationales de la fin du XVIIIe siècle à nos jours* [πρακτικά συνεδρίου του 1972], Παρίσι, CNRS, 1980.

73. Βλ. τη Βιβλιογραφία.

74. Εξαιρετική σύνθεση του F. Weil, «Migrations, migrants et ethnicité», στο J. Heffer & F. Weil (επιμ.), *Chantiers d'histoire américaine*, Παρίσι, Belin, 1994, σ. 407-432.

75. J. Higham, *Strangers*, σ. 138-139 και *άλλου*.

76. A. M. Schlesinger, «The Significance of immigration in American History», *American Journal of Sociology*, XXVII, Ιούλιος 1921, σ. 71-85. M. L. Hansen, «The History of American Immigration as a Field of Research», *American Historical Review*, XXXII, Απρίλιος 1927, 3, σ. 500-518.

των τριών γενεών του Hansen το 1952. Πρέπει όμως να περιμένουμε το διάστημα άρθρο του Frank Thistlethwaite το 1960 και εκείνο του Sune Akerman το 1975, για να αρχίσουν να γίνονται σοβαρές ιστορικές μελέτες. Οι Thistlethwaite και Akerman (όπως ο Oriol στη Γαλλία) θρηνούν και οι δύο για την κυριαρχία της οικονομίας στις μεταναστευτικές θεωρίες. Καλούν σε μια «ιστοριοποίηση» του προβλήματος και σε μια ποσοπτική λιγότερο αμερικανοκεντρική. Οι λίγες ιστορικές μελέτες που έχουν ήδη επιχειρηθεί κρίνονται πολύ προσωπολατρικές για να είναι επιστημονικές. Αυτή η κριτική θα χρησιμεύσει ως βάση για την ανανέωση της έρευνας.⁷⁷

Η μέλιτη της μετανάστευσης ακολουθεί την αμερικανική πολιτική ιστορία: ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων κατά τη δεκαετία του 1920, όταν το «μεταναστευτικό ζήτημα» έρχεται στο προσκήνιο, ηρεμία της συνάντησης κατά τις δεκαετίες του 1940 και του 1950. Η ανανέωση συντά το ευνοϊκό έδαφος της δεκαετίας του 1960, και η συντηρητική πλειοψηφία των ερευνών στα πλαίσια της «νέας ιστορίας της μετανάστευσης» αρχίζει να εμφανίζεται στο τέλος αυτής της δεκαετίας. Στα 1970 πραγματοποιείται μια πραγματική έκρηξη δημοσιεύσεων. Το Center for Migration Studies δημιουργήθηκε στο Staten Island (Νέα Υόρκη) το 1964, η Immigration History Society στο πανεπιστήμιο της Μινεσότα την επόμενη χρονιά. Το 1966, το *International Migration Digest* μετατρέπεται στο επιστημονικότερο *International Migration Review*. Όμως το σπούχνημα δεν έχει ακόμα κερδηθεί. Αν και το 1972 ο Rudolph Vecoli διαπιστώνει μια «αναγέννηση» του κλάδου, οι Dinnerstein, Nichols και Reimers, στον πρόλογο του βιβλίου τους το 1979, συνηγορούν ακόμη υπέρ της αναγκαιότητας να διορθώσουν («set the record straight») την αμερικανική ιστορία προκειμένου να συμπεριλάβουν σ' αυτή τους μετανάστες. Ομοίως, το 1985, ο Thomas Archdeacon επικρίνει την πάντα περιθωριακή θέση των μεταναστευτικών μελετών στους κώδικους της αμερικανικής ιστοριογραφίας.⁷⁸

Η σύγχρονη ιστοριογραφική στροφή παρομοιάζει τρεις σημαντικές στιγμές. Στο φημισμένο έργο του, *The Uprooted* (1951), ο Oscar Handlin θέτει υπό αμφισβήτηση το χωνευτήρι μελετώντας το από την άποψη της εκδίωξης των χωρικών και της αντιπαράθεσής τους με την αμερικανική εκβιομηχάνιση και αστικοποίηση. Αν και δέχτηκε από τότε πολλές φορές κριτική επειδή παρομοίαζε ειδυλλιακό τον τρόπο ζωής των μεταναστών στη χώρα καταγωγής, ενώ, αντίθετα, πολύ μελοδραματικά την απόξενωση που υφίσταντο στην Αμερική, το βιβλίο του Handlin απέφευγε στον συγγραφέα του το περίφημο βραβείο Πουλίτζερ στην ιστορία. Το έργο επανεκδόθηκε το 1973 και επανεκτυπώνεται συνεχώς.⁷⁹

Άλλο κλασικό έργο της ιστορίας της αμερικανικής μετανάστευσης είναι το βιβλίο του John Higham, *Strangers in the Land*. Ο Higham προωθεί έναν άλλο τύπο κριτικής του χωνευτηρίου από το πρίσμα της αμοιβαίας προσαρμογής που συντελείται μεταξύ της Αμερικής και των μεταναστών της. Ο συγγραφέας αναλύει λεπτομερειακά τη μακρά ιστορία του *nativism* στις ΗΠΑ, διαψεύδοντας έτσι την εύκολη λειτούργια της συγχώνευσης κατά τον αμερικάνικο τρόπο. Η εκδοτική ιστορία του βιβλίου του Higham είναι ακόμα πιο σημαντική σε ό,τι αφορά το ζήτημά μας. Η πρώτη έκδοση χρονολογείται το 1955, όμως μόλις από το 1963 και μετά το βιβλίο του γνωρίζει τη μεγαλύτερη επιτυχία του, με τις μέγιστες πωλήσεις του να πραγματοποιούνται ανάμεσα στο 1965 και το 1974.⁸⁰

Αυτά τα έργα παραμένουν ωστόσο σχετικά απομονωμένα μέχρι τη δεκαετία του 1970. Μετά τη δεκαετία του 1950, δεκαετία της συναίνεσης, και του 1960, δεκαετία της αμφισβήτησης, φτάνει η ώρα για επιστημονικές εργασίες που μαρτυρούν την εθνοτική αναγέννηση. Οι ιστορίες που ανιχνεύουν τις διαδρομές των μεταναστών ανά εθνική ομάδα πολυλατασιαζόντων. Ο λόγος δίνεται διαδοχικά στους «νέους μετανάστες», αρχικά σε αυτούς της περιόδου 1880-1924 και στη συνέχεια σε αυτούς

77. F. Thistlethwaite, «Migrations from Europe Overseas in the 19th and 20th Centuries», XIe Congrès international des sciences historiques, Rapports, t. 5, *Histoire contemporaine*, Göteborg, Almqvist & Wiksell, 1960, σ. 32-60· S. Akerman, «From Stockholm to San Francisco, the Development of the Historical Study of External Migrations», *Commission internationale d'histoire des mouvements sociaux et des structures sociales*, Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1975, σ. 8-45.

78. R. J. Vecoli, «European Americans, From Immigrants to Ethnic», *International*

Migration Review, VI, χειμώνας 1972, 4, σ. 403-434· L. Dinnerstein, R. L. Nichols & D. M. Reimers, *Natives and Strangers*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1979· Th. Archdeacon, «Problems and Possibilities in the Study of American Immigration and Ethnic History», *International Migration Review*, XIX, 1, σ. 112-134.

79. O. Handlin, *The Uprooted*. πρβλ. R. J. Vecoli, «"Contadini" in Chicago. A Critique of *The Uprooted*», *Journal of American History*, LIV, 1964, σ. 404-417.

80. J. Higham, «The Strange Career of *Strangers in the Land*», *American Jewish History*, LXXVI, Δεκέμβριος 1986, 2, σ. 214-226.

της σύγχρονης περιόδου (Ασιάτες, Ισπανόφωνοι). Δεν πρόκειται πλέον για περιγραφή των βιομηχανικών ή ξενοφοβικών εμπλοδίων που προέβχονται από την κοινωνία «υποδοχής» και που εμπόδισαν την καλή λειτουργία του χωνευτηρίου. Η έρευνα εταναπροσανατολίζεται προς τους ίδιους τους μετανάστες, την κουλτούρα και τις κοινότητες τους και έμμεσα, αν όχι γρητά, προς την άγνησή τους στο αφομοιωτικό *melting pot*. Το 1976, σε ένα διάσημο άρθρο, ο Herbert Gutman «εταναεισάγει» τους μετανάστες στην ιστορία της αμερικανικής εργατικής τάξης.⁸¹ Αιαντά στον δομικό πεσιμομό του Handlin ετιμένοντας στον θετικό ρόλο των μεταναστών. Ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης ιστοριογραφίας υπογραμμίζει τη σημασία των εισαγομένων αξιών ως στηρίγμάτων της ενσωμάτωσης.

Κυρίως αυτό το ιστοριογραφικό μοντέλο θα ατοτελέσει σημείο αναφοράς στη Γαλλία κατά τις δεκαετίες 1970-1980. Εντούτοις, όπως μπορούσαμε να δούμε, μακράν του να αντιπροσωπεύει μια σταθερά στο αμερικανικό φαντασιακό, η ιστοριογραφία της μετανάστευσης ατοτελεί ουσιαστικά και η ίδια ένα προϊόν της δεκαετίας του 1960. (Να σημειώσουμε ότι το μουσείο μετανάστευσης στο Ellis Island δεν εγκαινιάστηκε παρά το 1990).⁸² Οι Αμερικανοί ιστορικοί καθυστερήσαν σε σχέση με άλλους επιστημονικούς κλάδους μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και θα εκφράσουν τη λύπη τους που η μετανάστευση δεν εντάσσεται στις μεγάλες αφηγήσεις της αμερικανικής ετοπούας. Κατά τη δεκαετία του 1990 θα δούμε μια αντιστροφή αυτής της τάσης, σε σημείο που συνηθητικοί ιστορικοί να παραπονιούνται για την υπερβολικά μεγάλη σημασία που ατοδίδεται στις μειονότητες στα πλαίσια της διδασκαλίας της αμερικανικής ιστορίας. Στη Γαλλία βρισκόμαστε ακόμα αρκετά μακριά από αυτό!

Κατά βάθος, οι δύο ιστοριογραφίες προσομοιάζουν ως προς το γενικό *timing* και τις παρωθήσεις που προκαλούν οι κοινωνικές αλλαγές

81. H. Gutman, *Work, Culture, and Society in Industrializing America, 1815-1919*, Νέα Υόρκη, Α. Κνοφ, 1976, σ. 3-78.

82. Το Άγαλμα της Ελευθερίας δεν έγινε τόπος μνήμης της μετανάστευσης παρά μεθικές δεκαετίες μετά την ανέγερσή του. J. Higham, *Send These to Me*, κέφ. 4· M. Debouzy (επιμ.), *À l'ombre de la Statue de la liberté*, Saint-Denis, Presses universitaires de Vincennes, 1988.

της δεκαετίας του 1960 στις δύο πλευρές του Ατλαντικού: αμφισβήτηση του έθνους-κράτους, έρευνα των καταβολών της βιομηχανικής ετοπούας και των κοινωνικών συστατικών της. Αν υπάρχει διαφορά στην ιστορική παραγωγή στις δύο χώρες, αυτή οφείλεται σε δύο στοιχεία που αφορούν λιγότερο τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίστηκε η μετανάστευση και περισσότερο άλλους τρόπους να κάνει κανείς ιστορία. Από τη μια, η αντίληψη του χρόνου είναι διαφορετική στις δύο χώρες. Η Γαλλία και οι ΗΠΑ έχουν διαφορετική στάση σε ό,τι αφορά την ιστορία των δύο τελευταίων αιώνων, εντός των οποίων τοποθετείται η μαζική μετανάστευση. Το ότι οι μετανάστες δεν αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο στη χώρα του Ellis Island και στη Γαλλία εξηγείται από αυτή τη διαφορά οπτικής πάνω στη σύγχρονη ιστορία.

Από την άλλη, η κοινωνική ιστορία είχε κάπως διαφορετική μοίρα στις δύο χώρες. Ας συγκρίνουμε τη Σχολή του Σικάγου με τη Σχολή των *Annales*. Και οι δύο ιδρύθηκαν στη δεκαετία του 1920 και θα αναβιώσουν με διαφορετικό τρόπο μετά τη δεκαετία του 1960: εν υπνώσει στις ΗΠΑ, η Σχολή του Σικάγου θα αναγεννηθεί στη Γαλλία· όσο για τα *Annales*, χάρη στον μεγάλο κύβου και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Όμως η νέα κοινωνική ιστορία θα έχει διαφορετικά εν μέγεθος αντικείμενα στις δύο χώρες. Η έννοια μιας ιστορίας «από τα κάτω» ατοτέλεσε μέρος των υπονοούμενων, αν όχι των γρητών, προϋποθέσεων των μεταναστευτικών σπουδών στις ΗΠΑ· αντί να εξετάζεται η οικοδόμηση της χώρας από την πλευρά των αμερικανοποιών, έπρεπε να ερευνηθεί από την πλευρά των ίδιων των μεταναστών. Η κοινωνική ιστορία στη Γαλλία αναζήτησε άλλα αντικείμενα, και ιδίως τις κοινωνικές και τις οικονομικές ομάδες· μιλούσαμε για τους μετανάστες χωρίς να τους ονοματίζουμε, ατοτελούσαν κοινά της νέας εργατικής τάξης.

Ετανερχόμαστε ίσως πολύ ατά σε μια από τις θεμελιώδεις διχοτομίες του σκέπτεσθαι του μετανάστη. Καταρχήν, είναι μέλος μιας εθνοτικής ή μιας κοινωνικής ομάδας; Με το να μη βλέπουμε παρά εθνοτικές ομάδες στις ΗΠΑ, οι ιστορίες της μετανάστευσης εξαφάνισαν κάποιες φορές την προσέγγιση της οικονομικής ή της κοινωνικής διάστασης.⁸³ Αντίστροφα, στη Γαλλία, εξαιτίας της μελέτης κυρίως των κοινωνικών ομάδων, δεν είδαμε την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα.

83. H. Gans, «Comment».

Αυτό που εκκλήσσει, ακόμη μια φορά, είναι οι διαφορετικές αναταραστές. Τηρουμένων των αναλογιών, δεν είναι ότι υπάρχει πραγματική έλλειψη μελετών, όσο ότι οι μελέτες για τη μετανάστευση στη Γαλλία δεν είναι ορατές. Οι μεταναστευτές αρχίζουν να γίνονται αντικείμενο ιστορικών μελετών στις δύο χώρες από τη δεκαετία του 1970. Η συγγραφή ενός διανοητικού ιστοριογραφικού πεδίου, ασφαλώς πιο δομημένου στις ΗΠΑ, χρονολογείται στη δεκαετία του 1970 (και όχι στη δεκαετία του 1920) και οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στις αμερικανικές πανεπιστημιακές δομές. Έλλειψη μελετών στη Γαλλία; Ποια έλλειψη, ανασωπιάσαν πρόσφατα μια Αργεντινή ερευνητρια αφιχθείσα στο Παρίσι. Έλλειψη ορατότητας ίσως, έλλειψη ιστορικών μελετών όχι.

Η σύγκριση της αμερικανικής και της γαλλικής μετανάστευσης συνειπάζεται, λοιπόν, στοχασμό σε δύο επίπεδα, μια ιστορική και μια ιστοριογραφική σύγκριση. Οι ΗΠΑ και η Γαλλία είναι, και οι δύο, μεταναστευτικές χώρες. Θα μπορούσαν να μελετηθούν ακόμη παλιότερα μεταναστευτικά κύματα (π.χ. Yves Lequin [επιμ.], *La Mosaïque France*), αλλά οι σημερινές αναφορές (και έρευνες) τοποθετούνται κατά κύριο λόγο στη σύγχρονη ιστορία. Οι μεταναστευσεις που μας ενδιαφέρουν είναι παρόμοιες στο ότι συνδέονται με την εκβιομηχάνιση και την αστικοποίηση των δύο χωρών, από τον 19ο αιώνα ως τις μέρες μας. Και στις δύο περιπτώσεις, οι μεγάλες αφίξεις αποτελούν μέρος των μεταναστευτικών μετακινήσεων, μακρο-γεωπολιτικών και μακροοικονομικών, από την Ανατολή στη Δύση ή από τον Νότο προς τον Βορρά εδώ και δύο αιώνες. Αν οι ρυθμοί άφιξης είναι διαφορετικοί από τη μια στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, αυτό οφείλεται σε ειδικούς λόγους που ισχύουν σε κάθε χώρα (αποτρεπτική νομοθεσία, μεταναστευτικά κύματα με συγκεκριμένο στόχο), αν και κάποιες φορές αλληλένδετους (κλείσιμο των αμερικανικών συνόρων στη δεκαετία του 1920 που εξέτρεψε τα μεταναστευτικά κύματα).

Περιορισμός των εισόδων στις ΗΠΑ από τη δεκαετία του 1920, σχετικό άνοιγμα στη Γαλλία: μια στιγμή, όπου οι δύο μεταναστευτικές ιστορίες είναι πολύ διαφορετικές. Ωστόσο, οι ΗΠΑ, όπως και η Γαλλία, καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας τους είναι χωρισμένες ανάμεσα σε θετικές και αρνητικές δυνάμεις σε ό,τι αφορά το δικαίωμα στη μετανάστευση. Μια ιδεολογία διαλογής είναι επί τω έργω στις δύο χώρες, ακόμη και αν ξεπερνιέται τις περισσότερες φορές από τα ίδια τα μεταναστευτικά κύματα.

Παρά τις ομοιότητες, είδαμε ότι Γάλλοι και Αμερικάνοι έχουν εντούτοις πολύ αντιτιθέμενες αναταραστές της ιστορίας των μεταναστών τους. Παράδοξως, οι μεν, παρ' ότι μάλλον ανοιχτοί σε σχέση με τη νομοθεσία μέχρι τη δεκαετία του 1970, είναι σχετικά επιφυλακτικοί προς την ιδέα να αντίληθούν εαυτούς ως μεταναστευτική χώρα. Οι δε, αντίθετως, πολύ επιλεκτικοί ως προς την εισογή μεταναστών μεταξύ 1921 και 1965, οικοδόμησαν μια πολύ ανοιχτή εικόνα στους κόλπους της αμερικανικής κοινωνίας. Αυτές οι διαφοροποιημένες οπτικές αντανακλώνται και συγχρόνως ενισχύονται από την ιστοριογραφία που εμφανίστηκε από τη δεκαετία του 1960.

Οι δεκαετίες του 1960 και του 1970 επιβεβαιώνουν μια κρίση ταυτότητας του έθνους-κράτους στις δύο χώρες: τοπικιστικές διεκδικήσεις, κινήματα μειονοτήτων που αμφισβητούν την κεντρική εξουσία και την εικόνα που έχει αυτή για τον εαυτό της. Η άφιξη νέων μεταναστών (Μαγγρεμίνιοι στη Γαλλία, ισπανόφωνοι και Δοιάτες στις ΗΠΑ) τροφοδοτεί έναν προβληματισμό για τη σύνθεση των σύγχρονων κοινωνιών και τις ιστορικές ταυτότητες. Κοινωνιολόγοι, οικονομολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες είναι οι πρώτοι που καλούνται να απαντήσουν σε αυτή τη νέα συγκυρία. Οι ιστορικοί ακολουθούν. Αν και το έκαναν λίγο νωρίτερα στις ΗΠΑ από ό,τι στη Γαλλία, καθυστέρησαν ωστόσο και στις δύο πλευρές σε σχέση με τους συναδέλφους τους των κοινωνικών επιστημών.

Όπως υπογραμμίσαμε, η ιστοριογραφική αναταραχάση του μεταναστευτικού φαινομένου είναι συχνότερα το προϊόν του καιρού της παρά της ιστορικής διαδικασίας αυτής καθ αυτήν. Και, παρά τις επιστημονικές μας βεβαιότητες, πρέπει σαφώς να παραδεχτούμε ότι δεν είναι περισσότερο αμετάβλητη από ό,τι οι αναταραστές του «Άλλου» στη νοσογορία του κόσμου. Η σύγκριση θα μπορούσε να παίξει εδώ χρήσιμο ρόλο. Με το να θέσει κανείς το ζήτημα της ιστορίας της μετανάστευσης επαναθέτει το ζήτημα του στοχασμού πάνω στην ίδια την ταυτότητα του έθνους. Για τη Γαλλία, η σύγκριση με την Αμερική είναι επίσης ένας τρόπος να διεκδικήσει την ιστορία της μετανάστευσης στο έδαφός της, προτού απωθήσει έναν πλουραλισμό που κρίνεται ιδιαίτερα απειλητικός. Η ενατένιση πέρα από τον Ατλαντικό γίνεται λοιπόν ένας άλλος τρόπος να εξετάσουμε την ταυτότητα της Γαλλίας.

Για τις ΗΠΑ, η «ανακάλυψη» της γαλλικής μετανάστευσης θα έπρεπε να θέσει εκ νέου το αιώνιο ερώτημα της «αμερικανικής εξαι-

ρεσης». Το να βλέπουμε τι συμβαίνει αλλού μας καθιστά περισσότερο μετριοπαθείς; Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η σύγκριση μάλλον χρησίμευσε κάποιες φορές στο να ενισχύσει τον αμερικανικό απομονωτισμό. Από τη στιγμή που η μετανάστευση στις ΗΠΑ θεωρείται ως ένα από τα θεμέλια της διαφοροποίησής τους σε σχέση με τις άλλες χώρες, το να βρούμε το ίδιο φαινόμενο αλλού θα έπρεπε να οδηγήσει σε μια επανεκτίμηση αυτής της ιδιαιτερότητας.⁸⁴

Ο ιστορικός, όπως ο μετανάστης, μπορεί να αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε διαφορετικές όχθες, ιστοριογραφικές και επιστημολογικές. Δεν αξιώνουμε την ολική ιστορία, ακόμα και στο περιορισμένο πεδίο των μεταναστευτικών σπουδών, αλλά η συγκριτική οπτική επιτρέπει μια ορισμένη μετριοπάθεια της θεώρησης. Ιστορική, αλλά συγκριτική, εντάσσοντας διάφορες μεταναστευτικές ομάδες και αναλύοντας την ιστορία υπό το φως των σύγχρονων εθνικών ιστοριογραφιών, αυτή η προσέγγιση μπορεί να μας επιτρέψει, όπως θα δούμε τώρα, να υπερβούμε τη διάσταση μεταξύ *εθνότητας* και *economicus*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ

«ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΠΑΝ Σ' ΕΜΑΣ ΕΘΝΟΤΙΚΟ». «Η εθνοτική ιστορία δεν θα έπρεπε να παραβλέπει τις μη εθνοτικές όψεις της ιστορίας». Ο John Higham, ένας από τους μεγαλύτερους ειδικούς της ιστορίας της μετανάστευσης στις ΗΠΑ, επέκρινε αυτό που έβλεπε ως μια ορισμένη εθνοτικοποίηση των μεταναστευτικών σπουδών.¹ Αν οι μεν κατηγορούν τους οικονομολόγους για τη στεγνότητα των αριθμών τους και την τύφλωσή τους ως προς το πολιτισμικό σκέλος, άλλοι παρατηρούν ότι το εθνοτικό δεν μπορεί να γίνει κατανοητό παρά μέσα στο κοινωνικό του πλαίσιο. Οι εθνολόγοι είναι πεπεισμένοι από πολύ καιρό για το εξής: η εθνότητα είναι μια κοινωνική κατασκευή.²

Η «μεταναστευτική σκέψη» είναι τις περισσότερες φορές διχοτομική. Οι κατηγορίες κατασκευάζονται αντιθετικά: εννοούμε τότε τη μια και τότε την άλλη. Έτσι συμβαίνει και με τα μεγάλα σχήματα που αφορούν τη μετανάστευση. Κοινωνικές ομάδες ή εθνοτικές κοινότητες, δεν υπήρχε μια αναλυτική μετατόπιση από τη μίαν ανάλυση στην άλλη εδώ και μία ή δύο δεκαετίες;

Μια από τις μεγάλες τάσεις της μεταναστευτικής σκέψης των τελευταίων χρόνων –πιο αμφισβητούμενη, όπως είδαμε, στη Γαλλία παρά στις ΗΠΑ– είναι να προχωρούμε αν όχι με βάση «εθνοτικές ομάδες»,

1. A. Battegay, εισαγωγή σε ένα απόσπασμα του έργου του J. Higham, *Send These to Me*, Νέα Υόρκη, Atheneum, 1975, αναδημοσιευμένο στο *Esprit*, Ιούνιος 1985, σ. 239. Βλ. επίσης J. Higham, «Current Trends in the Study of Ethnicity in the United States», *Journal of American Ethnic History*, II, φθινόπωρο 1982, 1, σ. 5-15· και H. Gans, «Comment, Ethnic Invention and Acculturation, a Bumpy-Line Approach», *Journal of American Ethnic History*, XII, φθινόπωρο 1992, 1, σ. 42-52.

2. F. Barth, «Les groupes ethniques et leurs frontières», στο Ph. Poutignat & J. Streiff-Fenart (επιμ.), *Théories de l'ethnicité*, Παρίσι, PUF, 1995· πρβλ. J.-L. Amselle, *Vers un multiculturalisme français*, Παρίσι, Aubier, 1996.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΑ

Η ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΟΥ ΠΕΡΙΜΕΝΕΙ ΕΝΟΣΩ Ο ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΤΑ ΕΙΛΑΕΥΕΙ, οι Σταυροφόροι ως απεικονίσεις της ανδροπρότερειας/κινητικότητας, οι συνταξιδιώτες που φεύγουν για να κάνουν τον δικό τους γύρο της Γαλλίας, φιλοξενούμενοι σε κάθε σταθμό από τις «μητέρες» (όρος που αποδίδεται στα πανδοχεία και τους πανδοχείς): η αναταράχταση του άνδρα που κινείται και της γυναίκας που κρατάει το σπίτι μοιάζει μίαν αιώνια εικόνα, όπως υπενθυμίζει η Michelle Perrot.¹ Σήμερα όμως, οι κοινωνικές επισημές αντικρούουν αυτή την οπτική της γυναικείας οικηότητας. Ο τίτλος μιας πρόσφατης ημερίδας αρχίζει ως εξής: «Και όμως αυτές κινούνται», προκειμένου να κατατολισθούν στερεότυπα που υπάρχουν από την εποχή του Ομηρού.² Όμως, αν και η φράση εκφέρεται σε χρόνο ενεστῶτα, η ημερίδα συνένωσε κοινωνιολόγους και ιστορικούς. Η εκ νέου ανακάλυψη ενός κινητικού παρελθόντος των γυναικών είναι ένας ιστορικός νεωτερισμός, στον βαθμό που το ατομείο και-νοτόμων ιστοριογραφικών εργατημάτων επιτρέπει να επανεξετάσουμε την ιστορία των γυναικών και συγχρόνως εκείνη της μεταναστευσης.

Τη μεταναστευτική εργασία τη σκεφτόμαστε στο αρσενικό σε πρώτη φάση. Όμως, ακόμα και αν και στα γαλλικά το άρθρο «le» που προσοδίζει τη μεταναστευτική εργασία (*le travail immigré*) υποτίθεται ότι είναι γενικό (κάτι που θα ατομείονε μια γενναιοδωρη ερμηνεία) όπως το αγγλικό *the*, το φρανσισιακό σχετικά με το *the immigrant worker* υπήρξε

και παραμένει, σε μεγάλο βαθμό, εκείνο ενός άνδρα: άνδρας μόνος, νέος, μες στη δύναμη της ηλικίας ή μάλλον της εργασίας (*single, male and lone*)³. Στο εργοστάσιο, στους αγρούς ή ως οδοκαθαριστής στην πόλη, ο (αρσενικός) μετανάστης εργάτης θεωρήθηκε ως η ενσάρκωση της κινητικότητας της εργασίας τον 20ό αιώνα.

Η ανωνέωση των μελετών για τη μετανάστευση, στον ατόηχο της νέας κοινωνικής ιστορίας των δεκαετιών του 1970 και του 1980, εγγκατέστησε με ατοφασιστικότητα την πορεία του σύγχρονου καταταλισμού και τους βιομηχανικούς μετασχηματισμούς στην καρδιά των ερμηνειών των μεταναστευτικών ροών. Η οικονομική ανάπτυξη δεν θα μτορούσε να είχε πραγματοποιηθεί χωρίς τους μετανάστες, τόσο σε μια δημογραφικά φτωχή χώρα όπως η Γαλλία όσο και σε μια χώρα σε πλήρη επέκταση όπως οι ΗΠΑ. Οι Πολωνοί και Ιταλοί χωρικοί που ήλθαν στα ορυχεία και στα εργοστάσια στις ΗΠΑ ή στη Γαλλία έγιναν έτσι σχεδόν το αρχέτυπο αυτής της πρώτης εικόνας των σύγχρονων εν κινήσει ανδρών που δρατεύνουν από τη φτώχεια ή την ανεπάρκεια της γης στην πατριδα τους.⁴ Το βιβλίο-πρόδρομος του Oscar Handlin, *The Uprooted*, ατοτύπωνε σωστά το πορτρέτο του, κυριολεκτικά και μεταφορικά, ξεριζωμένου χωρικού μετανάστη, από τη μετακίνησή του σε έναν σύγχρονο, βιομηχανοποιημένο, αλλοτριωτικό κόσμο μέχρι τις μεγάλες γεωργικές του εκτάσεις, δίχως να μιλούμε για τα εργοστάσια. Σε αυτή την ιστορία της αλλοτριώσης που περιγράφεται από τον Handlin, η μοναξιά είναι ακόμα μεγαλύτερη, αφού οι γυναικές παίζον έναν γόλο εντελώς ελάσσονος σημασίας. Αν και αγότρεγα ο Michael Piore (*Birds of Passage*) διευρύνει την έννοια της μεταναστευτικής εργασίας για να την τοποθετήσει στο πλαίσιο μιας δευτερεύουσας αγοράς εργασίας, η οποία χαρρακτηρίζεται από κακές και επισφαλείς συνθήκες και η οποία προοδαμβάνει επίσης (γηνενείς) γυναικές και νέους, οι μετανάστες από την

3. M. Chamberlain, «Gender and the Narratives of Migration», *History Workshop Journal*, αρ. 43, άνωξη 1997, σ. 87-108.

4. Βλ., τ.χ., W. I. Thomas & F. Znaniecki, *Le paysan polonais en Europe et en Amérique*, Παρίσι, Nathan, 1998. *Journal of American Ethnic History*, XVI, φθινόπωρο 1996, 1 (του απορά το προηγούμενο έργο). O. Handlin, *The Uprooted* [1951], Βοστώνη, Little Brown and Co., 1973. S. Bonnet, *L'homme du fer*, Nancy, 4 τόμοι, 1976-1984. G. Noiriel, *Longwy, immigrés et prolétaires, 1880-1980*, Παρίσι, PUF, 1984. J. Ponty, *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l'entre-deux-guerres*, Παρίσι, Sorbonne, 1988.

πλευρά τους αντιπροσωπεύουν σε αυτή την κατασκευή, όπως σε τόσες άλλες, έναν ευρέως ανδρικό κόσμο. Υπό το βλέμμα των πρώτων ιστορικών και οικονομολόγων του νέου πεδίου σπουδών, λοιπόν, οι ξένες μεταναστεύσεις του 19ου και του 20ού αιώνα επιβεβαίωσαν την παλιά διχοτομία μεταξύ εν κινήσει ανδρών και στατικών γυναικών.⁵

Πρέπει, επομένως, να ξαναδιαβάσουμε την ιστοριογραφία του μεταναστευτικού πεδίου από μια άλλη οπτική γωνία, αυτή του φύλου. Αυτό επιτρέπει να εξαγγύουμε δύο σημαντικά συμπεράσματα. Καταρχήν, η μορφή της γυναικίας μεταβάλλεται όχι μόνο σύμφωνα με τις ιστορικές περιόδους, αλλά και στο πλαίσιο των ιστοριογραφικών σταθμών και των νεότερων αναγνώσεων. Έπειτα, η υιοθέτηση των νέων αντιλήψεων για τον ρόλο των γυναικών προσφέρει νέες προοπτικές σε ό,τι αφορά το νόημα των μεταναστευτικών φαινομένων. Η εκ νέου ανακάλυψη των γυναικών που κινούνται συνεπάγεται μια εκ νέου ανάγνωση του μεταναστευτικού πεδίου η οποία, με τη σειρά της, τροποποιεί τη σχέση πάνω στη μετανάστευση.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Αν μια πρώτη ματιά στις σύγχρονες μεταναστευτικές κινήσεις είναι αποφασιστικά αρσενική, αυτό οφείλεται στο ότι συνδέεται με τα εργατήματα πάνω στην εκβιομηχάνιση, την αστικοποίηση και τον εκσυγχρονισμό, σημαντικό τρίπτυχο της νέας κοινωνικής ιστορίας των δεκαετιών του 1970 και του 1980. Να μη λησμονούμε ότι η υπενθύμιση του σημαντικού ρόλου των μεταναστών στην ιστορία της ανάπτυξης του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν ήδη μια «ανακάλυψη». Η κάλυψη αυτής της ιστοριογραφικής σιωπής περνούσε μέσα από μια προβολή του ευρύτερου όρου «μετανάστης». Σε αυτό το σχήμα, ο μεταναστεύων/μετανάστης είναι οικογενειάρχης (ή εν τω γίνεσθαι) ο οποίος φεύγει από τον Παλαιό προς τον Νέο Κόσμο, από τους αγρούς προς το εργοστάσιο και ο οποίος περιγράφεται τότε με ηρωικό, τότε με αξιοθρήνητο τρόπο.

5. O. Handlin, *ό.π.* · M.J. Piore, *Birds of Passage, Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge University Press, 1979 · S. Castles & G. Kosack, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, Λονδίνο, Oxford University Press, 1973. Βλ. παραπάνω, κεφ. 2 και 3.

Αποδημία και εργασία, αυτές οι δύο έννοιες πηγάζουν μαζί στην πρώτη γενιά της ιστοριογραφίας της μετανάστευσης, η οποία, παίγνοντας ως αντικείμενο τις μεταναστεύσεις του 19ου αιώνα, θεμελιώθηκε πάνω στην εικόνα δημογραφικά πολυπληθέστερων και οικονομικά σημαντικότερων ανδρών κατά τη μεταναστευτική διαδικασία. Σε όλες τις ιστοριογραφικές εκδόξεις και σε όλες τις ιστορικές στατιστικές της στροφής του 20ού αιώνα, οι άνδρες αναχωρούν μαζικότερα και πολυώριστα από τις γυναίκες. Είτε τοποθετηθούμε στην οπτική των λεγόμενων χωρών υποδοχής είτε σε αυτή των χωρών καταγωγής ή των οικογενειακών οικονομιών, οι άνδρες μεταναστεύοντες/μετανάστες ήταν πάντα καλύτερα πληρωμένοι και περισσότερο αναβαθμισμένοι.

Αυτή η πραγματικότητα και αυτή η αναταράχταση του άνδρα μετανάστη έχουν τουλάχιστον τρεις συνέπειες στη μελέτη της μετανάστευσης: Πρώτον, πρόκειται για μια ευρέως οικονομική θεώρηση της μετανάστευσης, η οποία ενισχύει τον διαχωρισμό, που αναλύθηκε παραπάνω, ανάμεσα στο οικονομικό και στο πολιτισμικό. Δεύτερον, οι διχοτομίες της σκέψης κατασκευάζονται αρχικά γύρω από αρσενικές μορφές. Αυτή η φραντασιακή απεικόνιση του αποδημήσαντα μας προσφέρει έναν σύγχρονο Οδυσσέα, τότε εξόριστο/καταπιεσμένο, τότε τυχοδιώκτη. Ο σύγχρονος μετανάστης περιγράφεται ως ένας ήρωας που ανσχωρεί προς την περιπέτεια κατά τον 19ο αιώνα ή ως το αντικείμενο των κρατικών πολιτικών που κατευθύνουν, όλο και περισσότερο κατά τον 20ό αιώνα, εκεί όπου θέλουν αυτές τις αρσενικές ροές. Δίνουμε περισσότερο προσοχή στα ατομικά πεπρωμένα και τις ατομικές απεικονίσεις ή στην τυραννία του έθνους παρά στις εύκολα αναγνωρίσιμες καταχωρήσεις ενός καπιταλιστικού συστήματος ή ενός *padrone* (μικρού αφεντικού). Τρίτον, η απεικόνιση αυτή του άνδρα που κινείται χαρρακρίζεται από ιδιαίτερα έλλειψη γυναικών.

Δεν πρόκειται ούτε να αγνηθούμε μια κάποια πραγματικότητα σε αυτή την ιστορική μορφή ούτε να ελαχιστοποιήσουμε τη σημασία αυτού που υπήρξε μια ιστοριογραφική στιγμή αναγκαία για την ανάδυση του πεδίου μελέτης της σύγχρονης μετανάστευσης. Αλλά, το τέλος μιας ιστοριογραφικής σιωπής μπορεί να κρύβει μια άλλη.

Έκτοτε, μελέτες ενέκυσαν στο (ιστορικό και ιστοριογραφικό) ζήτημα του ρόλου των γυναικών στο πλαίσιο αυτής της μαζικής κινητικότητας· αποτελούν καρπούς των νέων κοινωνικών κινήματων και ειδικότερα αυτού των γυναικών, των ερευνητριών που επιθυμούσαν να

κάνουν για τη μεταναστευτική ιστορία αυτό που η νέα εργατική ιστορία έκανε για την ιστορία της εργασίας: να γράψουν την ιστορία από τα κάτω, να ανακαλύψουν ξανά χαμένες φωνές.

Αυτό το 1978 στη Γαλλία, το *Γυναίκες και μετανάστευτες*, μια κοινωνιολογική έρευνα—έργο πρόδρομος και πάντοτε επίκαιρο—των Isabel Taboada και Florence Lévy, διερωτάται για τις χθιστιανές μετανάστες από την Ιβηρική Χερσόνησο και τις μουσουλμάνες μετανάστες από τη Βόρεια Αφρική. Στις ΗΠΑ, η Maxine Schwartz Seller δημοσιεύει στα 1981 το *Immigrant Women*, μια συλλογή κειμένων και μαρτυριών για και από τις υπερατλαντικές μετανάστες. Το 1984, ένα ειδικό τεύχος του *International Migration Review*, υπό την επιμέλεια της Mirjana Morokvasic, υπογραμμίζει, στον ατόηχο του έργου του M. Piore, ότι τα ατοδημητικά τουλιά είναι και γυναίκες. Στρέφοντας το βλέμμα όχι μόνο στις γυναίκες αλλά επίσης στη μικρή βιομηχανία, όπου βρήκαν συχνά αμειβόμενη εργασία, η M. Morokvasic μετατοπίζει δυτά τον προβληματισμό για τη μετανάστευση, η οποία δεν αποδίδεται πλέον μόνο στους άνδρες και στη βαριά βιομηχανία.⁶

Εντούτοις, τα κείμενα για τις γυναίκες μετανάστευτες παραμένουν σχετικά σπάνια στη δεκαετία του 1980, ενώ το πεδίο των μεταναστευτικών σπουδών διευρύνεται. Σε μια αναλυτική βιβλιογραφία που δημοσιεύτηκε το 1983, ο Louis Taravella διαπιστώνει σχετικά με αυτό: τα κείμενα είναι πολύ λίγα και πρόκειται ως επί το πλείστον για άρθρα παρά για βιβλία: η βιβλιογραφία είναι σε μεγάλο βαθμό περιγραφική και, τέλος, η πλειοψηφία των εργασιών δεν δημοσιεύτηκε παρά μετά το 1974.⁷ Χρονιά σταθμός, σύμφωνα με τον Taravella, για πολλούς λόγους: η επέκταση της οικογενειακής μετανάστευσης από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 οδηγεί πράγματι μετανάστευτες στην αγορά εργα-

σίας (και ενώπιον της κοινωνιολογικής εξέτασης): η άφιξη στη Γαλλία ειδικά των μουσουλμάνων γυναικών αλλάζει το μίγρμα των χαρτιών· νέες μεταναστευτικές πολιτικές στρέφονται προς τη διαχείριση του αποθέματος παρό των γοών μεταναστών· *last but not least*, το γυναικείο κίνημα πασχίζει μια νέα θεώρηση πάνω στο θέμα.

Τι αλλαγή προοπτικής λίγα χρόνια αργότερα στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού! Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία που καταρτίστηκε στο Κεμπέκ το 1985 «η έρευνα για την κατάσταση των γυναικών μεταναστριών στο Κεμπέκ είναι σε πλήρη άθηση»⁸ η βιβλιογραφία δεν είναι μεγάλη, αλλά είναι πλουσιότερη και ο τόνος είναι αποφασιστικά αισιόδοξος σε σχέση με το πεδίο της έρευνας. Ομοίως, ο Francesco Cordasco δημοσιεύει μια σημαντική βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα το 1985, και το 1989 η Donna Gabbacia αφιερώνει αποκλειστικά στις μετανάστευτες στις ΗΠΑ μια ενδεικτική βιβλιογραφία 281 σελίδων και 2086 καταχωρίσεων.⁹ Οι μελέτες επικαλύπτονται στο εξής στις δύο πλευρές του Ατλαντικού.

Παρό όσα αυτά, η ιστορία των γυναικών, στην προκειμένη περίπτωση των μεταναστριών, δεν συμπύκνεται πάντοτε με μια ιστοριογραφική ενσωμάτωση, ακόμα και στις ΗΠΑ. Η D. Gabbacia συγκεντρώνει τη διεπιστημονική της βιβλιογραφία σαφώς για να κατατολίσει «αποκλίνοντα ερευνητικά προγράμματα και παραδείγματα και εξειδικευμένες ορολογίες [οι οποίες] δικάζουν βαθιά τους ιστορικούς».¹⁰ Παρά τηρή την περιθωριακή θέση των μεταναστριών στα δύο—διαχωρισμένα—πεδία, δηλαδή τόσο στις γυναικείες όσο και στις μεταναστευτικές σπουδές. Και όταν οι γυναίκες μελετώνται στο πλαίσιο της μετανά-

8. M. Poirier, «Les femmes immigrées au Québec. Bibliographie annotée», *Gouvernement du Québec*, 1985. Πβλ. M. Labelle, G. Turcotte, M. Kempeneers & D. Meintel, *Histoire d'immigrées. Itinéraires d'ouvrières colombiennes, grecques, haïtiennes et portugaises de Montréal*, Montréal, Boréal, 1987.

9. F. Cordasco, *The Immigrant Woman in North America*, Metuchen, Scarecrow Press, 1985. D. Gabbacia, *Immigrant Women in the United States, a Selectively Annotated Multidisciplinary Bibliography*, Westport (Conn.), Greenwood, 1989. Βλ. επίσης D. Weatherford, *Foreign and Female. Immigrant Women in America, 1840-1930*, Νέα Υόρκη, Schocken, 1986· και την πολύ χρήσιμη συλλογή του G. E. Pozzetta (επιμ.), *Ethnicity and Gender. The Immigrant Woman*, Νέα Υόρκη, Garland, 1991.

10. D. Gabbacia, *Immigrant Women... Bibliography*· και *From the Other Side. Women, Gender and Immigrant Life in the U.S., 1820-1990*, Bloomington, Indiana University Press, 1994.

στευσης, αυτό γίνεται από τη σκοπιά της οικογένειας, προσέγγιση που αμφισβητήθηκε από τις φεμινιστικές κριτικές εν γένει για την πατριαρχία και την έννοια της οικογενειακής μονάδας ως μόνης κατάλληλης κατηγορίας έθνευνας. Ως τη δεκαετία του 1980, σε αυτούς που λυτούνται επειδή η ιστορία της μετανάστευσης ήταν τόσο λίγο ενσωματωμένη στη γενική αμερικανική ιστορία προστίθενται εκείνοι και εκείνες που διαπιστώνουν ότι η ιστορία των γυναικών στη μετανάστευση είναι ακόμια λιγότερη γνωστή. Αυτή η κατάσταση διορθώθηκε μερικώς εδώ και μια δεκαετία.¹¹

Ως έναν βαθμό, οι γυναίκες που συμμετέχουν στη μεταναστευτική διαδικασία βγαίνουν από τη σιωπή. Η «ανακάλυψη» των μεταναστών του σήμερα και του χθες προχωρεί. Ωστόσο, δεν πρόκειται απλώς να διαπιστώσουμε την παρουσία τους. Αυτή προϋποθέτει έναν διτλό στοχασμό αφενός σχετικά με τις μεταβαλλόμενες μορφές των στάσιμων και των εν κινήσει γυναικών και αφετέρου σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι εν κινήσει γυναίκες μεταβάλλουν τις αντιλήψεις μας για την ίδια την κινητικότητα. Η ανάδυση των γυναικών στη σκηνή που αναπτύσσεται στα πλαίσια του μεταναστευτικού πεδίου είναι το αποτέλεσμα μιας νέας ιστοριογραφίας, η οποία συντελείται με τη σειρά της ένα ξαναγράψιμο της ιστορίας των γυναικών και των μεταναστευσών.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΗΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Πώς, λοιπόν, να αντιληφθούμε τις γυναίκες στα πλαίσια αυτού του ερευνητικού συστήματος; Είναι όλες «μητέρες οικογενειών, αδρανείς και αναλφάβητες», όπως είχε την τάση να τις αναπαριστά η εικονογραφία της μετανάστευσης;¹² Χρειάστηκε μια νέα ιστοριογραφική στροφή για να αναλυθούν οι γυναίκες στο πλαίσιο της μεταναστευτικής διαδικασίας, όμως μπορούμε να πούμε ότι μια ορισμένη ιστοριογραφική στροφή γνώρισε στη συνέχεια τον δικό της κύκλο ανάπτυξης. Πρό-

κειται, πρώτα από όλα, για τη μεταφορά των γυναικών στο προσκήνιο: είναι η περιόδος ανακάλυψης: παρακολουθούμε στη συνέχεια μια διαφοροποίηση σε ό,τι αφορά τις γυναίκες μορφές που συνδέονται με τη μετανάστευση.

Θέτοντας το ζήτημα της παρουσίας των γυναικών, ανακαλύπτουμε μια νέα χρονολόγηση της μετανάστευσης. Οι γυναίκες μεταναστεύουν, όπως και οι άνδρες, από τον 19ο αιώνα. Όμως η γυναικεία μετανάστευση εμφανίζεται δυναμικά τον 20ό αιώνα, χάρη στις κρατικές και οικονομικές πολιτικές. Άραξ και καλύφθηκαν οι ανάγκες της πρώτης και της δεύτερης εκβιομηχάνισης, όλα τα κλάτη είχαν την τάση να σταματήσουν τη μετανάστευση, η οποία εννοούνταν ως ανδρική και εργατική, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο σε μια θηλυκοποίηση των γοών μέσω της οικογενειακής συνένωσης. Οι γυναίκες, λοιπόν, μεταβάλλουν τη φύση της μετανάστευσης. Αυτό το φαινόμενο εμφανίζεται από τη δεκαετία του 1930 στις ΗΠΑ, όταν οι ποσοτώσεις της δεκαετίας του 1920 περιόρισαν δραματικά την είσοδο μεταναστών με προέλευση από τη Νότια και την Ανατολική Ευρώπη. Ομοίως στη Γαλλία, η πιο καθυστερημένη διακοπή της μετανάστευσης, μετά την κρίση του 1973, ακολουθείται παραδόξως από μια αύξηση της... γυναικείας μετανάστευσης.

Έτσι, αν και μπορούμε να εντοπίσουμε μια δημογραφική θηλυκοποίηση των μεταναστευτικών γοών, η ιστοριογραφία μοιάζει να καθυστερεί κατά ένα κύμα τουλάχιστον. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στις ΗΠΑ. Η διαπίστωση της θηλυκοποίησης της αμερικανικής μετανάστευσης της δεκαετίας του 1930 θα γίνει σε ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε το... 1984.¹³ Η καθυστέρηση μεταξύ ιστορίας και ιστοριογραφίας θα είναι μικρότερη στη Γαλλία, αν δεχτούμε το 1974 ως χρονολογία σταθμό σύμφωνα με την πρόταση του L. Tavarella. Πρόγματι, και στις δύο περιπτώσεις, η ημερομηνία-κλειδί δεν είναι τόσο αυτή κατά την οποία συντελείται η γυναικεία/ανδρική αναστροφή των ιστορικών γοών όσο το ιστοριογραφικό άλμα των δεκαετιών του 1970 και του 1980, που επιτρέπει μια συνειδητοποίηση της ιστορίας των γυναικών και του ρόλου των διαφορών του φύλου στην ιστορία της μετανάστευσης.

11. D. Gabaccia, «Immigrant Women: Nowhere at Home?», *Journal of American Ethnic History*, X, καλοκαίρι 1991, σ. 61-87. βλ. και παραπάνω, κεφ. 2.

12. Βλ., π.χ., την απόκτηση σε αυτό το ερώτημα στο I. Taboada-Léonetti & F. Lévy, *Femmes et immigrées*, κυρίως σ. 250.

13. M. F. Houston, R. G. Kramer & J. M. Barrett, «Female Predominance of Immigration to the United States since 1930. A First Look», *International Migration Review*, XVIII, χειμώνας 1984, 4, σ. 908-963.

ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΑΣ

Η «ανακάλυψη» των γυναικών στη μεταναστευτική διαδικασία δεν οδηγεί ωστόσο σε μια μονοσημαντη ερμηνεία του ρόλου των γυναικών ούτε ανατρέπει αυτόματα τις μορφές της Πηλελότης και του Οδυσσέα. Αναβαθμίζει μάλλον την εικόνα αυτών που μένουν, καθώς διερωτάται για την τύχη αυτών που κινούνται.

Τι ισχύει για τις γυναίκες, που στην πλειοψηφία τους, σε πρώτη φάση, κρατούν το σπίτι όσο οι άνδρες δοκιμάζουν την τύχη τους; Αν και αρχικά θεωρήθηκαν αδρανείς σε σχέση με τους «εν κινήσει» άνδρες, μια νέα θεώρηση θέτει το περιγύριμα για μια πληθέστερη κατανόηση του –ακόμα και στατικού– ρόλου τους στο πλαίσιο της μεταναστευτικής διαδικασίας. Αυτές είναι που επιτρέπουν την αναχώρηση των ανδρών. Αναλαμβάνοντας τη δουλειά στην πατρίδα, συνεχίζοντας να δουλεύουν στους αγρούς ή να κρατούν ένα μαγαζάκι, οι γυναίκες που μένουν αναλαμβάνουν συχνά «ανδρικούς ρόλους» για πολλούς μήνες, αν όχι για χρόνια, αναμένοντας την υποθετική επιστροφή των συζύγων τους. Υπογραμμίζοντας τη δραστηριότητα αυτών που μένουν πίσω, διαψεύδουμε την καθαρά παθητική άποψη για τον ρόλο τους.¹⁴

Όμως, παρομοίως, η κατάσταση της γυναίκας που μένει πίσω δεν είναι κάποιες φορές παρόμοια. Δεύτερο σενάριο, λοιπόν, αυτό των παντρεμένων γυναικών, δεμένων με τις οικογενειακές υποχρεώσεις, που φεύγουν μάλλον για να ακολουθήσουν τους συζύγους τους παρό επειδή το θέλουν οι ίδιες. Ωστόσο, αν και θεωρούνταν συχνά ατάξ «ακόλουθου», είδαν και αυτές την εικόνα τους να μεταμορφώνεται από την πρόσφατη ιστοριογραφία. Οι μετανάστες έγιναν, με τη σειρά τους και κατά το παράδειγμα των ανδρών, οι ηρωίδες του δρόμου και των κυμάτων, οι οποίες διασχίζουν επικίνδυνα σύνορα με παιδιά στα φουστάνια τους και με σαμβόρια ή στρώματα για αποσκευές.

Μια τρίτη μορφή γυναίκας έρχεται να συναντήσει εκείνες των γυναικών που «μένουν» ή αυτών που «ακόλουθού». Η οικογενειακή συνένωση δεν είναι η μόνη που εξηγεί την κινητικότητα των γυναικών, οι οποίες με βάση αυτά τα σχήματα είναι αναγκαστικά παντρεμένες. Οι αναχωρήσεις μόνων γυναικών είναι ήδη τον 19ο αιώνα περισοότερες

από όσο συχνά πιστεύαμε.¹⁵ Αν και η πλειοψηφία φεύγει πρόγυμνα για να συναντήσει συζύγους και συγγενείς, άλλες φεύγουν για να δοκιμάσουν την τύχη τους, για να εγκαταλείψουν τον σύζυγό τους ή... για να βρουν έναν. Όπως εκείνη η Φιλανδή στον Καναδά, στις αρχές του 20ού αιώνα, που γράφει δύο γράμματα στην πατρίδα, το ένα στον φίλο της για να τον αποθαφρίνει να μεταναστεύσει περιγράφοντας τις αντίξοες συνθήκες που επικρατούσαν στην αγορά εργασίας, το άλλο στην καλύτερή της φίλη για να την ενθαρρύνει να έρθει να δει τις πεδιάδες του Νέου Κόσμου... και τα πολυάριθμα αγόρια.¹⁶ Όπως επίσης εκείνες οι Ιρλανδές που, αφού η «γαμήλια αγορά» στην πατρίδα βγήκε εκτός ισορροπίας λόγω της μαζικής αποδημίας των ανδρών, αποχώρησαν για να βρουν εργασία ή να δοκιμάσουν την τύχη τους όσον αφορά την εύρεση συζύγου αλλού.¹⁷ Ακολουθώντας έτσι μια πρακτική ήδη γνωστή στη χώρα προέλευσης, στην Ιρλανδία όπως και αλλού: στην πραγματικότητα, η μεταναστευση των κοριτσιών από την ύπαιθρο προς την πόλη, προς τις οικιακές υπηρεσίες και τελικά τον γάμο δεν είναι νέο φαινόμενο.¹⁸ Όμως αυτή η εικόνα ανακαλύφθηκε ξανά μαζί με εκείνη της μετανάστευσης μεγάλων αποστάσεων.

Επομένως, πέρα από την ανακάλυψη της γυναίκας που κινείται, οι μορφές είναι πολλαπλές. Ο ρόλος των γυναικών επανεκτιμήθηκε, τόσο γι' αυτές που μένουν πίσω όσο και γι' αυτές που «ακόλουθού» ή φεύ-

15. C. Dauphin, «Femmes seules,» στο G. Fraisse & M. Perrot (επιμ.), *Histoire des femmes*, τόμ. 4: *Le XIXe siècle*, Παρίσι, Plon, 1991, σ. 445-459. Ch. Macdonald, *A Woman of Good Character. Single Women as Immigrant Settlers in 19th Century New Zealand*, Wellington, Bridget Williams Books, 1990. M. Vicinus, *Independent Women, Work and Community for Single Women, 1850-1920*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1985.

16. V. Lindström-Best, *Defiant Sisters. A Social History of Finnish Immigrant Women in Canada*, Toronto, Multicultural History Society of Ontario, 1988.

17. Οι Ιρλανδές είναι οι μόνες που κατά τον 19ο αιώνα ξεπερνούν σε αριθμό τους άνδρες συμπατριώτες τους. H.R. Diner, *Erin's Daughters in America. Irish Immigrant Women in the Nineteenth Century*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 1983. P. O'Sullivan (επιμ.), *Irish Women and Irish Migration*, Λονδίνο, Leicester, University Press, 1995.

18. C. Hartzig (επιμ.), *Peasant Maids. City Women. From the European Countryside to Urban America*, Ithaca, Cornell University Press, 1997. L. P. Moch, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington, Indiana University Press, 1992. M. Perrot, «Le genre de la ville», *Les femmes ou les silences de l'Histoire*, Παρίσι, Flammarion, 1998.

γουν μόνες. Ούτε οι μεν ούτε οι δε είναι παθητικές· η εικόνα της στασιμότητας των γυναικών κλονίζεται σοβαρά.

ΜΕΤΑΞΥ ΠΕΣΙΜΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΠΤΙΜΙΣΜΟΥ

Η εικόνα της γυναικίας μετανάστευσης μοιάζει ωστόσο μοιρασμένη ανάμεσα σε δύο τρόπους ανάλυσης. Όπως ακριβώς την περίοδο σιωπής ακολουθήσε εκείνη της ανακάλυψης, οι πεσιμιστικές και οι οπτιμιστικές προσεγγίσεις αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές ιστοριογραφικές στιγμές.

Το βίωμα της γυναικίας μετανάστευσης παραμένει αμφίσημο. Η ανακάλυψη της μετανάστευσης συμβαδίζει με την καταγεγραμμένη κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Μια συγχρόνως ανθρωπολογική και επιστημολογική διαπίστωση υπογραμμίζει το διπλό στίγμα της γυναικίας μετανάστευσης. Την ίδια στιγμή, η κοινωνιολογική παρατήρηση εντοπίζει μια διπλή διάκριση, της οποίας αντικείμενο είναι η ξεριζωμένη γυναίκα. Κατά βάθος, η γυναικία και η μετανάστευσα αποτελούν έναν αντικατοπτρισμό. Η παντρεμένη γυναικία, όπως ο ξένος, είναι ξεριζωμένη· εξαιτίας αυτού του εξαναγκασμού, οφείλει να δεχτεί τα πεθερικά της. Όμως ο ξένος και η γυναικία μοιάζουν σε περιεστώτα από ένα πράγμα: και οι δύο «εργαλειοποιούνται» στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας και, όπως παρατηρεί ο Sayad:

«[...] κατά το παρόδειγμα των γυναικών που ήταν από την όλη τους παιδεία προτομασμένες [...] να φύγουν στα ξένα [...] οι μετανάστες γίνονται αντιληπτοί ως προορισμένοι, και αυτοί, να απομακρύνονται από την πατρίδα τους [...] να ζουν, να κατοικούν, να εργάζονται, να τεκνοποιούν κ.λπ. στη χώρα των άλλων για τους άλλους».¹⁹

Και προσθέτει ο Denys Cuche: «Αν η γυναικία είναι ήδη το αρχέτυπο του ανησυχητικού ξένου, καταλαβαίνουμε ότι η ξένη γυναικία προκαλεί ακόμα μεγαλύτερη ανησυχία».²⁰

Οι ξένες μετανάστευτες είναι στην περίπτωση αυτή θύματα τόσο της εκβιομηχάνισης και της οικονομικής και πολιτισμικής αλλοτριώσης όσο και της ίδιας της θέσης της γυναικίας. Πράγματι, εξόριστες πρώτα λόγω του εξαναγκασμού της εξωγαμίας και στη συνέχεια εξαιτίας της αποδημίας, οι μετανάστευτες υφίστανται συχνά κοινωνική και πολιτισμική απομόνωση, όπου η άγνοια της γλώσσας ενισχύει την αναδίπλωση στην παραδοσιακή κουλτούρα, ενώ η όλη κατάσταση επιβαρύνεται από συγγενείς γενεών στους κόλπους των οικογενειών. Ξεριζωμένες μητέρες, κερφωμένες στις οικογενειές τους αλλά που τραβιούνται μεταξύ συζύγων και παιδιών, τραντάζονται και αυτές, με τον τρόπο τους, από τα μεταφορικής σημασίας κύματα του ταξιδιού.

Το ζήτημα της γυναικίας μετανάστευσης θέτει προβλήματα στην εννοιολόγηση των δύο μερών του όρου. Τι το ιδιαίτερο υπάρχει για τις γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες; Πώς το μεταναστευτικό φαινόμενο μεταβάλλει τις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων; Ιδίως, ανάμεσα στο φύλο και την εθνότητα, τι προέχει για την ερμηνεία της κατάστασης της μετανάστευσης; Η θέση της ως γυναικίας ή ως μετανάστευσης, το ότι αποτελεί μέλος μιας κοινωνικής τάξης ή ένας συνδυασμός αυτών των παραγόντων;²¹ Μερικές φορές θεωρούμε ότι δεν πρέπει να μελετούμε τις μετανάστευτες χωριστά. Στις έρευνες (όπως στη ζώη) η εστίαση στον παράγοντα μετανάστευση μπορεί να αποκρύψει αυτό που αποτελεί ιδίως, κατά βάθος, τη μοίρα όλων των γυναικών.²² Μερικές φορές ισχυριζόμαστε ότι οι συνθήκες ζωής των μεταναστευτών είναι αντιπροσωπευτικές των συνθηκών ζωής των μεταναστών γενικά: αντίξοες συνθήκες εργασίας, διακρίσεις, γλωσσικές δυσκολίες.²³

Παρ' όλα αυτά, η ιστορία των γυναικών και των μεταναστευτών, κατά το παρόδειγμα των νέων ιστοριογραφικών τάσεων, εξελίσσεται. Δίνεται έμφαση στο υποκείμενο και στη βούλησή του, που έρχεται αντι-

21. L. Beneria & M. Roldán, *The Crossroads of Class and Gender*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1987.

22. R. Ng, «Constituting Ethnic Phenomena, An Account from the Perspective of Immigrant Women», *Canadian Ethnic Studies*, XIII, 1981, 1, σ. 97-108.

23. M. Morokvasic, «La migration des femmes», *Migrants-formation, και «Women in Migration, Beyond the Reductionist Outlook»*, στο A. Phizacklea (επιμ.), *One Way Ticket, Migration and Female Labour*, Λονδίνο, Routledge & Kegan Paul, 1983, σ. 13-31.

μέτωπη με τις εξωτερικές αντιξοότητες ή τους εξαναγκασμούς των δομών. Αυτό τον περιορισμό περνούμε σε έναν αναλυτικό οπτιμισμό, από την αγανάκτηση για τη συσσωρευμένη καταπίεση που υφίστανται σε μια εκ νέου ανακάλυψη της ιδιαιτεργής γυναικείας δράσης. Αυτό αντικείμενα της ιστορίας οι τελευταίες έγιναν υποκείμενα της δικής τους ιστορίας. Ταλαντευόμενες από τα κύματα σε πρώτη φάση, οι μεταναστίες διευθύνουν τον κόσμο τους και επινοούν νέες διαδρομές. Δείχνοντας τον τρόπο με τον οποίο η αποδημία μπόρεσε να είναι ηθελή-μένη φυγή μακριά από ασφυκτικές παραδόσεις, ορισμένες μελέτες υπογραμμίζουν πλέον την ιδιαίτερη αποφασιστικότητα των γυναικών.

Έτσι η εικόνα των γυναικών μεταναστριών μεταλλάσσεται: αν και ορισμένα έργα καταγγέλλουν τη μοίρα των έγκλειστων γυναικών σε αυτό που η Annie Phizacklea ονομάζει «ιεραρχία του ευάλωτου», άλλα εμφανίζονται απαισιόδοξα για τις ιστορικές δυσκολίες αυτο-οργάνωσης των γυναικών και συγχρόνως αισιόδοξα σε ό,τι αφορά την έκφραση των διεκδικήσεών τους (Alice Kessler-Harris): «άλλες πιο πρόσφατες έρευνες, τέλος, τονίζουν το μοντέλο της «αδελφότητας» που εφαρμόζουν οι μετανάστριες στα εργαστήρια και στα εργοστάσια.²⁴

Η θεματική της εξάρτησης παραχωρεί τη θέση της σε εκείνη της ανεξαρτησίας, και δη της χειραφέτησης. Εδώ, επίσης, δύο αντιφατικά μοντέλα ήρθαν στο φως: αυτό της αναδιπλωμένης σωματικά (στο στί-τι) και πολιτισμικά (αγκιστρωμένης στις παραδόσεις της πατρίδας) μετανάστριας: το άλλο, πιο πρόσφατο, της οικογενειακής, πολιτισμικής, κοινωνικής χειραφέτησης που βιώνεται χάρη στη διάβαση των συνόρων. Στη μια περίπτωση, η αρχική κινητικότητα γεννά μια νέα μόνιμη εγκατάσταση: στην άλλη, προκαλεί ένα ευρύτερο άνοιγμα. Η εικόνα της χειραφέτησης φέρνει σε πρώτο πλάνο την Εβραία γυναίκα που βγάζει την παραδοσιακή της περούκα, πρνν ακόμη το πλόιο της προοδεύσει στο Ellis Island ή εκείνη που εισέρχεται στο πανεπιστήμιο του

Παρισιού. Μελετούμε την περίπτωση των γυναικών από την Προγογολία που γοητεύονται από νέες συμπεριφορές, εκείνων από τη Γιουγκοσλαβία ή από την Αρμενία που ανοίγουν τα δικά τους εργαστήρια ετοίμων ενδυμάτων στο Παρίσι, και, τέλος, των μεταναστριών της δεύτερης γενιάς από το Μαγκρέμπ.²⁵ Οι μεν επιφέρουν πολιτισμικές και οικονομικές μεταβολές στο περιβάλλον τους με το μαλακό, οι δε προξενούν γήξεις στα χνάδια των δικών τους μεταμορφώσεων. Βρισκόμαστε απέναντι σε νέες μορφές, τόσο ιστορικές όσο ιστοριογραφικές.

Αν και η μετατόπιση της οπτικής είναι ευγεντική, δεν μπορούμε να επιμείνουμε πολύ στο γεγονός ότι πρόκειται για μια στροφή τόσο ιστοριογραφική όσο και ιστορική. Αν αναζητήσουμε τη νέα γυναίκα μεταναστίνα, τη βρίσκουμε. Ωστόσο, ένας διαταγμός παραμένει. Με την εκ νέου ανακάλυψη των ιδιαίτερων φωνών και δραστηριοτήτων των αλλοτινών θυμάτων, μήπως περάσαμε από έναν υπερβολικά μαύρο περιορισμό σε έναν μερικές φορές υπερβολικά γοός οπτιμισμό; Στην πολλαπλότητα των οπτικών, η αποφασιστικότητα των πρωταγωνιστριών δεν πρέπει να συγκαλύψει τις διακρίσεις που εμμένουν. Η καινοτομία ιστοριογραφική ματιά οφείλει να είναι ένα αναγκαίο συμπλήρωμα στην κατανόηση, ένα κύμα που επικαλύπτει τις προγενέστερες συνεισφορές, χωρίς όμως να τις ξεχνά.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΙΚΙΣΗΣ

Y. Z. Z. Z. Z.

Η εικόνα της γυναίκας (μετανάστριας) έχει αλλάξει. Τι απορρέει από τη γενική αναπαράσταση της μετανάστευσης; Αν οι πολλαπλές μορφές

24. N. L. Green, «L'émigration comme émancipation, Les femmes juives d'Europe de l'Est à Paris, 1881-1914», *Pluriel*, αρ. 27, 1981, σ. 51-59, και «La femmes juive, formation et transformations», στο G. Fraisse & M. Perrot (επιμ.), *ό.π.*, σ. 215-299. F. Levi, «L'évolution des femmes immigrées à Paris et dans la banlieue parisienne», *L'Année sociologique*, XXVI, 1975, σ. 153-177. M. Morokvasic, «Les femmes yougoslaves en France et en RFA», *Hommes et Migrations*, αρ. 915, 15 Νοεμβρίου 1976, σ. 4-17. N. Guénif Soulamas, *Des beurettes aux descendantes d'immigrants nord-africains*, Παρίσι, Grasset/Le Monde, 1999. I. Taboada-Léonetti & F. Lévy, *ό.π.*, σ. 257-259. S. Tasmadjian, «Les Arméniens à Issy-les-Moulineaux, Les dessous de la mode», στο N. L. Green κ.ά., «Les rapports habitat/travail dans l'industrie de l'habillement à Paris et dans sa banlieue», (έκθεση), Ministère de l'Équipement, du Logement, de l'Aménagement du territoire et des Transports (MELATT), 1988.

της μετανάστευσης συμμετέχουν σε μια νέα ιστορία των γυναικών και στη νέα ιστοριογραφία επί του θέματος, σε ποιον βαθμό είχονουν νέο φως όχι μόνο στην ιστορία των ατόμων αλλά και ευύτερα σε εκείνη της μετανάστευσης; Πώς η αναγνώριση του ρόλου των γυναικών σε ό,τι αφορά τις μεταναστευτικές ροές ανατρέπει τις έννοιες εν γένει;

Ο στοχασμός για τη μετανάστευσα ενέχει τελικά νέους δρόμους για τον προβληματισμό σχετικά με τις ανθρωπίνες μετακινήσεις. Έτσι, η ενσωμάτωση των γυναικών στην ιστορία της μετανάστευσης παραδειμάτει στα ερωτήματα που αφορούν την ενσωμάτωση έτσι απλά. Δηλαδή την παρουσία γυναικών. Η δημογραφική όσο και ιστοριογραφική επανεξισορότηση συναντά μέσα από τα μεταναστευτικά κύματα το ζήτημα της ετοιμότητας.

Καταρχάς, η «θηλυκοποίηση» του μεταναστευτικού πεδίου είχνει νέο φως στις παλιές συζητήσεις που αφορούσαν την αφομοίωση. Οι γυναίκες βρίσκονται στην καρδιά αυτής της προβληματικής – ενσωμάτωση, ένταξη σε κοινωνικοοικονομικό, πολιτισμικό, θρησκευτικό κ.λπ. επίπεδο. Με λίγο ως πολύ γρητό τρόπο, η εννοιολόγηση της αφομοίωσης κατασκευάζεται συχνά διαφορετικά, ανάλογα με το φύλο. Όπως στην κοινωνία εν γένει, οι μετανάστευτες αντιπροσωπεύουν τους θεματοφύλακες της παράδοσης, ενώ οι άνδρες μετανάστες συμβολίζουν την πορεία προς τον εκσυγχρονισμό. Η ανδρική κατασκευή της εκβιομηχάνισης συμβαδίζει με μια αναταράχωση της εργασίας του άνδρα-αποδημιόσαντα/μετανάστη, η οποία κερτά τις μετανάστευτες εκτός της (συμβάλλουσας στην ενσωμάτωση) αγοράς εργασίας.²⁶ Είτε ακολουθήσε τον άνδρα είτε μετανάστευσε με τη δική της θέληση, η γυναίκα, ακόμα και μετανάστευσα, που κερτά το παραδοσιακό σπίτι αντιπροσωπεύει την εμβληματική μορφή μιας τριπλής αντίθεσης: άνδρας/γυναίκα, εργασία/σπίτι, νεωτερικότητα/παράδοση. Η μετανάστευσα λοιπόν γίνεται καταρχήν αντιληπτή ως ένας κατεξοχήν, και δη βραδύνους, φορέας παράδοσης με πρόβλημα προσαρμογής στην κοινωνία υποδοχής.

Όμως και εδώ, μια νέα ιστοριογραφία θέλησε με πολλούς τρόπους να καταπολεμήσει με σφοδρότητα αυτή τη θέωση της μετανάστευσης

καθώς και τη γραμμικότητα της αφομοίωσης. Η μορφή της «χειραφετημένης από τη μετανάστευση» γυναίκας ξεπρόβαλε, για να αντικαταχθεί στην εικόνα της παραδοσιακής γυναίκας. Υπήρξε όμως, επίσης, μια αναβάθμιση της ίδιας της παράδοσης. Επιστημάνουμε επισημιακές και δημιουργικές επιλογές, πολιτισμικές και θρησκευτικές, που υλοποιούνται από τις γυναίκες, προκειμένου να διαπραγματευτούμε τη μετάβαση από το πριν στο μετά της μετανάστευσης. Η ίδια η έννοια της αφομοίωσης έπρεπε να αναθεωρηθεί, όπως ακριβώς και οι απομονολιτικές κατηγορίες «παράδοση» και «νεωτερικότητα». Αν οι αποχρώσεις και οι συναρμολογήσεις μεταξύ των δύο υπήρξαν αποκλειστικό προνόμιο των γυναικών, εννοιολογήθηκαν περαιτέρω μέσα από ερωτήματα που αφορούν την επίδραση της μετανάστευσης στην κοινωνική κατασκευή των φύλων. Τέλος, δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση η «θηλυκότητα» της παράδοσης και η «αρρενωπότητα» της νεωτερικότητας όταν ένας από τους νέους ορισμούς της νεωτερικότητας είναι ακριβώς το άνοιγμα προς τις γυναίκες;

Οι μετανάστες και οι μετανάστευτες απαντούν στη νεωτερικότητα με έναν συνδυασμό λίγο έως πολύ εμφανών τεχνασμάτων και στρατηγικών. Χωρίς να θεωρούνται πλέον φτωχοί κακομοιόηδες, ζαλιωμένοι από την πόλη-εργοστάσιο, οι μετανάστες ανέκτησαν μια πιο δυναμική εικόνα χάρη σε μια μεγαλύτερη προσοχή στο πολιτισμικό και στην ιστορική και ιστοριογραφική άφιξη των γυναικών. Οικογενειακά ή ακόμα εθνοτικά δίκτυα εννοιολογήθηκαν ως αποτελεσματικές απαντήσεις στην αλλοτρίωση. Εταιρείες αμοιβαίας αρωγής, εκκλησίες, συναγωγές και συνδικάτα αποτελούν τόπους ενεργούς αλληλεγγύης. Από τη συγκατάθεση των δικών τους συλλόγων και οργανώσεων ως τους συμβιβασμούς μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας, οι μετανάστες/-γίες προσαρμόστηκαν πριν ενσωματωθούν.

Οι γυναίκες έπαιξαν έναν διόλου ευκαταφρόνητο ρόλο σε αυτή την εξέλιξη. «Η αστικοποίηση χωρίς κλίση»²⁷ γίνεται δυνατή όταν οι γυναίκες συναθροίζονται για να γράφουν και να διηγηθούν αναμνήσεις από την πατρίδα, όταν συναντιούνται η μια με την άλλη στον φούρνναδη τους «όπως στην πατρίδα», αλλά και όταν απεργούν ενάντια στις υφη-

26. Βλ., π.χ., M. Perrot, *Les Femmes ou les silences*, 2ο μέρος: L. L. Frader & S. O. Rose (επιμ.), «Introduction, Gender and the Reconstruction of European Working-Class History», *Gender and Class in Modern Europe*, Ithaca, Cornell University Press, 1996.

27. C. A. Krause, «Urbanization Without Breakdown, Italian, Jewish and Slavic Immigrant Women in Pittsburgh, 1900 to 1945», *Journal of Urban History*, IV, Μάιος 1978, 3, σ. 291-305.

Είναι δυνατή μια ιστορία της μετανάστευσης χωρίς τις γυναίκες; Ναι. Επρόκειτο για μια ιστορία μιας ορισμένης μορφής μετανάστευσης, βιομηχανικής, εργατικής, σε μεγάλο βαθμό ανδρικής, που υπήρξε το πρώτο αναγκαίο στάδιο για την κατασκευή του πεδίου της μετανάστευσης. Όμως αυτή δεν είναι παρά ένα μέρος της ιστορίας της μετανάστευσης. Μια άλλη ιστορία βρίσκεται σε διαδικασία συγγραφής. Θα όφειλε να είναι συγκριτική και στοχαστική, λαμβάνοντας υπόψη τις ποικίλες κατηγορίες της σκέψης για τη μετανάστευση. Δεν πρέπει να μείνει μια ελλιπής ιστορία: πρέπει η θηλυκοποίηση της ιστορίας της μετανάστευσης να μας κάνει να στοχαστούμε σχετικά με τις κατηγορίες του προσωπικού, του μόνιμου, των δικτύων και της εποίκησης.

Επίλογος

ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

πώς έμεινε η μηδέν

ΑΠΟΔΗΜΙΑ, ΞΕΝΙΤΕΜΟΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ. Τρεις όροι, τουλάχιστον, προσδιορίζουν μια κίνηση που συμπιεραζαμβάνει, όπως τα κύματα, ένα πηγαϊνέλα. Η κλασική μορφή του αποδημούντα/μετανάστη αναπολεί εκείνον που εγκαταλείπει την εστία του στην αγροτική Ευρώπη του 19ου αιώνα για να κερδίσει το Far West του Νέου Κόσμου. Πρόκειται αρχικά για μια αγροτική φιγούρα, αλλά όσο προχωρεί ο αιώνας γίνεται ολοένα πιο βιομηχανική. Στον 20ό αιώνα, τη θέση του/της παίρνει ο Μεξικανός/-ή ή ο Μαγκρεμπίνος/-η, ακολουθώντας έναν παρόμοιο δρόμο, αυτή τη φορά από τον Νότο προς τον Βορρά. Για πολύ καιρό ακόμα, η ροή θα πηγαίνει από τους αγρούς προς τα εργοστάσια.

Στις αρχές του 21ου αιώνα, μια άλλη μορφή, που αντιστρέφει τα στοιχεία του σχήματος, ξεπροβάλλει. Πραγματικό φετίχ των οικονομικών θεωριών, η κινητικότητα γίνεται της μόδας. Αυτή τη φορά από τον Βορρά προς τον Νότο ή από τη Δύση προς την Ανατολή, οι εκπαιδισμένοι αντιστρέφουν τη ροή και γίνονται οι ήρωες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Είναι οι πλούσιοι που φεύγουν προς αναζήτηση του χρυσού αλλού... όπως τον καιρό των τυχοδιωκτών ή μιας αποικιοκρατίας εφεξής απαρχαιωμένης.

Ωστόσο, παρά τις ρητορείες των ευκατάστατων χωρών, οι οποίες ενθαρρύνουν τα ίδια τους τα στελέχη επιχειρήσεων στην κινητικότητα, η υποδοχή απέναντι στους λιγότερο τυχερούς που αφικνούνται εξακολουθεί να σπινταίνεται από ελαφροτερισμό, αν όχι εχθρότητα. Ο λόγος περί κινητικότητας –των κεφαλαίων, των πλουσίων, των φτωχών– απέχει από το να είναι μονοσήμαντος. Και η μεγάλη μάζα των σύγχρονων μεταναστεύσεων προσκολλάται στο κλασικό μοντέλο.

Ο δυναμισμός της οικονομικής μετανάστευσης εξακολουθεί στις μέρες μας να έχει δύο κατευθύνσεις. Παράγοντες *push* και *pull* ανα-

λές τιμές των χασάπηδων *cashier* στη συνουσία των μεταναστών της Νέας Υόρκης, στις αρχές του 20ού αιώνα. Ο ρόλος ή μάλλον οι ρόλοι των μεταναστών είναι ποικίλοι. Όμως, παρά την παρουσία τους, η σωστή προβληματική της αφομοίωσης/ενσωμάτωσης, η ιστορία της μετανάστευσης – χωρίς να διευκρινίζεται απόλυτα με αυτό τον τρόπο – προήλθε αποκλειστικά από το βιομηχανικό και «ανδρικό» μοντέλο.

Φτάνουμε λοιπόν στην έννοια της εποίκησης. Όπως είδαμε, το φαινόμενο δεν είναι νέο, ακόμη και αν ανακαλύφθηκε ξανά στο τέλος του 20ού αιώνα. Και σε αυτή την περίπτωση, χωρίς επίσης να λέγεται ρητά, χάρη στις γυναίκες η εποίκηση – ως γεγονός και ως έννοια – πραγματοποιήθηκε.

Πιο εύκολα κάνουμε λόγο για δίκτυα στη Γαλλία, για κοινότητες στις ΗΠΑ.²⁸ Όπως και να έχει, η είσοδος των γυναικών στην ιστορική και ιστοριογραφική σκηνή αντιστοιχεί σε μια σημαντική αλλαγή παραδείγματος: ορμώμενοι από μια μετανάστευση-παραγωγή, συλλαμβάνουμε μια μετανάστευση-αναπαραγωγή. Ανάμεσα στα άτομα και το κράτος (ή την αγορά εργασίας) συγκροτούνται οικογένειες, δίκτυα, συγκεντρώσεις αλληλοβοήθειας στις γειτονιές, και όλα αυτά «αποκαλύπτονται» με την παρουσία των γυναικών. Η θηλυκοποίηση της μετανάστευσης και το γεγονός ότι λαμβάνεται γενικά υπόψη και όχι μόνο από την εμπειρία των γυναικών επιτρέπουν να συλλογιστούμε για τις κοινότητες ή την εποίκηση.

Αντιστρόφως, η προβολή των δικτύων ή των κοινοτήτων και των προβληματισμών γύρω από μια προσωρινή μετανάστευση που μετατράπηκε σε εποίκηση ενέχει μια θηλυκοποίηση της αναπαράστασης της μετανάστευσης. Το ότι οι γυναίκες λαμβάνονται υπόψη στην ιστορία της μετανάστευσης, πέρα από τις ιδιαίτερες καλοτυχίες και κακοτυχίες τους, απαιτεί μια επανεννοιολόγηση του μεταναστευτικού φαι-

* (Σ.τ.Μ.) Πρόκειται για τα εβραϊκά κρεοπωλεία που πωλούν κρέατα σφαγμένα σύμφωνα με τις τελετουργικές επιταγές του ιουδαϊσμού.

28. M. Grébaudi, *Itinéraires ouvriers, espaces et groupes sociaux à Turin au début du XXe siècle*, Παρίσι, EHESS, 1987· P.-A. Rosental, *Les sentiers invisibles, espaces, familles et migrations dans la France du XIXe siècle*, Παρίσι, EHESS, 1999· R. J. Vecoli, «Contadini» in Chicago, A Critique of *The Uprooted*, *Journal of American History*, LIV, 1964, σ. 404-417· V. Yans-McLaughlin, *Family and Community, Italian Immigrants in Buffalo, 1880-1930*, Ithaca, Cornell University Press, 1977.

νομένου. Διάφορες μορφές εγκατάστασης προκλήθηκαν από την άφιξη των γυναικών. Από τα άτομα στις κοινότητες, από τους άνδρες στις γυναίκες, περάσαμε από μια εικόνα των μεταναστεύσεων ως προσωρινές και περιθωριακές σε μια εννοιολόγηση της μονιμότητας και της σπουδαιότητάς τους στην καρδιά της νεωτερικότητας: από τον μετανάστη στην εποίκηση, περνώντας από τη μετανάστευση.

Τελικά, δεν πρέπει να περιορίσουμε τη μετανάστευση σε έναν αναπαραγωγικό ρόλο θεματοφύλακα της παράδοσης ή πρωτοπόρου νέων πολιτισμικών «μιαστορεμάτων». Τις περισσότερες φορές, οι μετανάστες, όπως και οι μετανάστες, εργάζονταν. Καταβροχθίστηκαν –όπως και οι άνδρες– από τα «μεταναστευτικά επαγγέλματα», αλλά και από τα «γυναικεία επαγγέλματα», ενίοτε και από τα δύο μαζί (βιομηχανία ετοίμων ενδυμάτων). Η εργασία εξάλλου, όπως και η κουλούρα, συγκροτείται συγχρόνως από συνέχειες και ρήξεις, από την επανάληψη δραστηριοτήτων άλλων γυναικών, άλλων εποχών ή από τη συνέχιση δραστηριοτήτων που είχαν ήδη ξεκινήσει στην πατρίδα τους. Οικιακές βοηθοί ή θυρωροί του σήμερα, οι μετανάστες επαναλαμβάνουν τις χειρονομίες των συναδελφισσών τους από την επαρχία του 19ου αιώνα που ανέβηκαν στο Παρίσι. Κρεμασμένες πάνω στις ραπτομηχανές, πολιορκούν τη μικρή αστική βιομηχανία, συνεχίζοντας να ράβουν όπως στην πατρίδα τους, υπακούοντας όμως στους νέους βιομηχανικούς ρυθμούς. Η εργασία στη μετανάστευση είναι σπανίως «συμπληρωματική»: μπορεί να προκαλέσει μια αλλαγή, και δη μια αναστάτωση, στον καταμερισμό εργασίας και στις σχέσεις εξουσίας στους κόλπους της οικογενειακής οικονομίας. Αλλά κυρίως με την εργασία και την παρουσία τους εν γένει οι μετανάστες θέτουν υπό αμφισβήτηση τα σχήματα για τη βιομηχανική εργασία, για τον διαχωρισμό μετώπου εργασίας και οικίας, για τη βαριά βιομηχανία σε σημείο που χρήζει οικονομικής και ιστοριογραφικής προσοχής.

Οι μελέτες για τις γυναίκες και οι μελέτες για τις μετανάστες ακολούθησαν μια παράλληλη επιστημολογία, ιστοριογραφικής ανακάλυψης και αναπλήρωσης, από τη συμπάθεια για τα θύματα στην προβολή των απαντήσεων και των αγώνων τους. Νέες προοπτικές ανταποκρίνονται συγχρόνως στη συνειδητοποίηση μιας μεταβαλλόμενης δημογραφίας, των οικονομικών μετασχηματισμών (από τη βαριά στη μικρή βιομηχανία και στον τριτογενή τομέα), των μεταβαλλόμενων νομοθεσιών, αλλά επίσης, και πάντα, μιας αλλαγής της οπτικής.